

BOROS ZSUZSA—SZABÓ DÁNIEL

A politikai pártok kutatásának néhány kérdése a XX. századi polgári irodalomban

A modern politikai pártokkal foglalkozó irodalom¹ a politikai pártok létrejöttének előfeltételét általában a polgári államberendezkedés, mindennek előtt a feudális rendi gyűlést felváltó, képviseleti alapon működő parlamenti rendszer kialakulásában látja. A polgári forradalmak lezajlása során és után, a formális polgári jogegyenlőség mellett egyre nyilvánvalóbbá vált a jogilag egyenrangú állampolgárok helyzetének és érdekeinek eltérése. Az érdekképviseletnek alapvetően két típusa alakult ki.

Az egyik ilyen típus, amelyet (parlamentari, választási, elit, honoratior stb.) pártnak szokás nevezni, az új államszervezet által adott lehetőségeket felhasználva, az adott államszervezet egyik legfontosabb intézményében kísérelte meg képviseletét megszervezni. Érdekei támogatására, igényei kielégítésének biztosítására képviselőt választott, s a szervezetre alapvetően az adott képviselő s a választópolgár viszonya volt a jellemző. Az egyes képviselők már az intézményen, a parlamenten belül szövetkeztek, a közös érdek, a közös célkitűzések felismerése után, s így alakult ki a parlamenti pártcsoport. A párt-csoport-frakció parlamenti működése folytán nyilvánvalóan egy-egy társadalmi csoport politikai érdekeinek kifejezőjévé vált, s lassan kapcsolatot teremthetett a másik típusú kezdeti pártalakulattal.

A másik típus szintén valamiféle közös érdekképviseleten alapult, néha egy-egy helyi intézményrendszeren belüli tevékenységre, de sokszor a társadalmi és gazdasági élet egészében való cselekvésre. A helyi érdekképviseleti szervezetek kapcsolata a képviselővel általában

¹ A politikai pártokkal foglalkozó külföldi tudományos irodalom annyira kiterjedt, hogy még a magunk választotta szűkebb területen belül sem törekedhettünk teljességre. Nehézséget okozott egyes könyvek hozzá nem férhetősége és nyelvtudásunk is határokat szabott: elsősorban az angol és francia, kisebb részben a német, politikai pártokkal foglalkozó irodalom egyes munkáit tekintettük át. Az irodalmat két nagy csoportra osztottuk: az első csoportot a történeti, leíró munkák alkották, amelyek egy-egy párt eseménytörténetét, vagy a pártrendszer ill. parlament történetét tárgyalják, valamint pártprogram-gyűjtemények ill. — elemzések. Ezek közül a munkák közül csak saját tájékozódásra tekinthettünk át néhányat, ezek ismertetését nem tekintettük feladatunknak. A másik csoportba azokat — az egymástól egyébként műfaj, módszer, szemlélet vonatkozásában természetesen különböző — műveket soroltuk, melyeket összeköt a szociológiai módszer alkalmazásának igénye és a politikai pártok kutatásának elméletéhez és módszertanához több-kevesebb új szemponttal, gondolattal járultak hozzá. Ezek közül választottuk ki az általunk legfontosabbnak vélt munkákat, s beszámolóinkat ezekre alapoztuk. Ismertetésünkkel két célt tűztünk magunk elé: egyrészt meg akartunk ismertetni néhány ma már a műfaj klasszikusának számító munkát (amelyek talán még a szakmabeliek előtt sem ismertek annál is kevésbé; mivel magyar fordításban nem jelentek meg), megkíséreltük összefoglalni egy évszázad politikai pártokkal foglalkozó tudományos irodalmának néhány lényeges megállapítását; másrészt a magyar politikai pártok története tanulmányozásához szerettük volna néhány esetleges vizsgálati szempontra felhívni a figyelmet. Csak a polgári szerzőknek a polgári pártrendszer vizsgáló munkáival foglalkozunk. Ismertetésünk alapvetően kronologikus felépítésű a pártok fejlődése és az ismertetett szerzők tekintetében is. Az ötvenes évektől azonban a pártokkal foglalkozó irodalom olyan mennyiségi és részben minőségi fejlődésnek indult, hogy megfelelőbbnek tartottuk a tematikus és összefoglaló bemutatást.

ideiglenes volt, gyakorlatilag csak a választások idejére korlátozódott. Pártszervezet, mint olyan nem létezett, s az egyes társadalmi csoportok, rétegek érdekeinek, törekvéseinek képviselője pusztán a parlamenti frakcióban összegeződött.

Ezen érdekezésszerű szélesebbkörű, mondhatnánk országos tudatosítása és tudatosulása tette lehetővé az úgynevezett modern, gyakran szervezettnek nevezett párttípus kialakulását.² Itt létrejött a politikai erőknél állandó, s nem csupán a választásokra szóló egyesülése. A kiindulópont általában a szervezeti-politikai központ volt, amely megszervezte helyi megbízottainak hálózatát, melynek segítségével a helyi politikai életet befolyásolta, s előkészítette a talajt a választásokra. A szervezet létezése nem jelentette széles tömegeknek bevonását az állandó szervezetbe, hanem egy olyan „érhálózat” kiépítését, mely mozgósíthatta a lakosságot (elsősorban a választások esetére), tudatosíthatta a lakosságban saját helyzetét és a párt összekapcsolódását.

A politikai és történeti irodalom kezdeti definíciója szerint — s ez a definíció napjainkig kísért — a politikai párt azonos politikai nézeteket valló emberek csoportja, elsősorban ideológiai csoportosulás, amelynek lényege programjában ragadható meg. Ezen meghatározáshoz szokás általában hozzátenni: a politikai párt jellemzője, hogy hatalomra tör. Ez a meghatározás a fent jellemzett „korai” polgári párttípusra vonatkozott, azonban a definíció tovább élt akkor is, amikor már megjelentek a politikai és társadalmi élet porondján a modern, szervezett pártok és a tömegpártok. A kifejezetten politikai pártokkal foglalkozó történeti munkák általában említést tesznek a politikai pártok átalakulásáról, illetve az új típusú pártok megjelenéséről, de nem látnak döntő minőségi különbséget a korai parlamenti csoportosulások és a modern, szervezett párt között. Ennek eredményeként az új típusú pártok vizsgálata is általában csak a hagyományos szempontokra terjed ki (program, parlamenti szereplés, választások).

A szociológiai indíttatású irodalom a politikai pártok eredeténél már nem az intézményes, jogi vonásokra helyezi elsősorban a hangsúlyt (szavazati jog, parlament), a kutatás során nem a programot, a politikai célkitűzést tartja leginkább lényegesnek, hanem a társadalom szervezésének, integrálásának új szervezeti formáját vizsgálja, valamint a tömegek benyomulását a politikába. Ebből a megközelítési szempontból is következik, hogy a polgári pártok előbb jellemzett korai típusát általában a modern szervezett politikai párt egyik előzményének, amolyan „protopártnak” tekintik, vagy még egyáltalán nem nevezik pártnak. Ezért tanulmá-

² Gramsci három olyan tényezőt sorol fel, amelyek szerinte befolyásolják egy párt létezését, erejét és szervezeti egységét. Első elemként azon embereknek tömegét jelöli meg, akik érdekeik képviselőjére, igényeik megvalósítására fórumot keresnek. Az ilyen tömeg kialakulása a polgári gazdasági és társadalmi fejlődés következménye, s már az első, a parlamenti párttípus választóiiban is ezt lehet felfedezni. Második elemként, melyet Gramsci kohézióknak nevez, a közös célkitűzések és vezetők létét jelöli meg. Ez is létezik az első párttípusnál. Hiányzik viszont a Gramsci által megjelölt harmadik, a közvetítő elem. Az érdekközösség felismerése csak helyi szinten alakul ki, így nem egy egész társadalmi réteg, osztály érdekezésszerűsége jelentkezik. A közvetítő elemet a pártfejlődés következő szintje, a szervezett, az úgynevezett modern párt hozza magával, mikor apparátusán keresztül tudatosítja a választókban, a párt támogatóiban, hogy érdekeik, nemcsak az általuk látható, azonos helyzetben levő emberekével azonos, hanem az ország, — később a szocialista pártnál már a világ — összes azonos helyzetben levő embereivel. A szervezett párt tehát az érdekezésszerűség felismerését eljuttatja az egyes, helyi választókig, míg a kezdeti, pusztán parlamenti párt, ezen egységet csak a parlamenti frakció megalakulásakor hozza létre. A pártfejlődés természetesen nem osztható ilyen élesen a két fázisra, nem állítható, hogy a szervezetekkel nem rendelkező pártok közlekedési, propaganda és agitációs lehetőségei fejlődésével nem jutnak el arra a szintre, hogy tagjaik nem mint egyedi képviselők, hanem a párt egy egység, egy érdekkör tagjaként induljanak a választásokon, tehát a két szélsőség között számtalan átmeneti formáció létezik. Kétségtelen azonban, hogy a parlamenti, frakció párt esetében sokkal szorosabb a jelölthöz való kötődés, mint a szervezett párt esetében. Az egyes politikuskoknak, személyüknek sokkal nagyobb szerepe van a választók bizalmának megnyerésében. S a választók még akkor is, ha valaki egy párt nevében indul, sokkal inkább a személybe, mint a pártba vetik bizalmukat.

nyozására igen kevés gondot fordítanak, illetve csak „történeti” előzménynek tekintik, elfeledkezve arról a kézenfekvő ellenérvről, hogy az új típusú pártok megjelenése és elterjedése nem hozta magával e korai párttípus eltűnését. E felfogás elterjedéséhez hozzájárult az is, hogy a szervezett politikai pártok létrejöttével időben körülbelül egybeesett a politikai pártokkal legtöbbet foglalkozó szociológia tudományának megjelenése, s ezt az új tudományágot, (illetve a politikai szociológia első művelőit) az új jelenségben a szervezet érdekelte elsősorban, a pártban a szervezeti jelleget tartották döntőnek, mely természetesen a korai párttípusból még nagyrészt hiányzik.

E rövid bevezetésből is látható tehát, hogy a szociológiai — és a legújabb politológiai irodalom is — éles különbséget tesz a laza szervezetű parlamenti csoportosulás és a modern, állandó szervezettel rendelkező párt között. Az előbbit liberális vagy konzervatív típusú (Duverger), elit-(Gramsci, Duverger), honoraciór (Weber), egyéni képviseleti (Neumann), esetleg parlamenti, választási párttípusnak nevezik, amivel szembeállítják a „modern” „szervezett” és „tömegpárt” (Ostrogorski, Gramsci, Michels, Weber, Duverger stb.) később esetleg az integrációs párt (Neumann) típusát. Véleményük szerint a modern politikai párt mindenekelőtt hierarchizált szervezet, amely nemcsak a választások idejére alakul, hanem állandóan és meghatározott rend szerint központi és helyi szervekkel, apparátussal működik.

A századelő

A párt, mint szervezet (Ostrogorski, Michels, Weber)

A politikai pártokkal foglalkozó legújabb politikai szociológiai irodalom szinte kivétel nélkül M. Ostrogorskit és R. Michelst tartja e kérdés klasszikusainak, munkáikat úttörő jelentőségűnek tekinti. S még azok a szerzők is, kik nem hivatkoznak rájuk, közvetve ma is hatásuk alatt állnak. Mind Ostrogorskit, mind pedig Michelst a polgári demokrácia funkcionálása, illetve annak hiányosságai, torzulásai foglalkoztatták. Ebből a szempontból a politikai pártok esetében a negatív vonások — véleményük szerint — azok szervezetté válásából adódtak.

Ostrogorski munkája tudományos analízis s társadalomkritika egyben. Az amerikai és angol „demokráciák” funkcionálását a politikai pártok működésének, viselkedésének, szervezétének elemzésén keresztül mutatja be, a stabilizálódott polgári állam berendezkedés anatómiáját akarja rögzíteni. Szemléletét és módszerét tekintve élesen elhatárolja magát a tradicionális, a jogfilozófiához kapcsolódó politikatudománytól, amely elsősorban az intézményeket, törvényeket tartotta szem előtt, s elhanyagolta az embereket, akik azt működtették. Tocqueville egy mondását választja mottóul: „Egy egészen új világ új politikai tudományt igényel” [Tocqueville idézi Ostrogorski: VII] A XVIII. században az új világhoz még csak az elmélet létezett, a XIX. század már a gyakorlatban igyekezett azt megvalósítani. Ez magyarázza, hogy Ostrogorskit nem elsősorban a politikai nézetek, intézmények, — a politikai formák —, hanem a politikát mozgató erők, azok működése, mozgása — érdeklik. Vizsgálatánál felhasználja a megfigyelésre alapozott politikai és társadalomlélektant. Az új tudomány a politikai intézmények *társadalmi* analízisét kívánja adni.

Ostrogorski új jelenséget állít vizsgálódásai középpontjába: a szervezett politikai pártokat. Politikai párton Ostrogorski nemcsak és nem elsősorban a parlament keretei között működő pártokat érti („A parlament egyébként is csak színpad, ahol a másutt előkészített színjáték kerül bemutatásra” — jegyzi meg.) A politikai pártok jellemzője, hogy az országban széles alapokon nyugvó szervezettel rendelkeznek. Véleménye szerint a *párt eredetét* tekintve lényegileg *parlamenten*, alkotmányon *kívüli*, hiszen azért jött létre, mert a demokrácia (értsd: általános választójog — a szerzők) kiszélesedésével a politikai társadalom régi keretei széttrtek, elszakadtak azok a hagyományos társadalmi kötelékek, melyek az egyént a közösséggel összekötötték s új keretek között, új szálakkal kellett ezt a kapcsolatot újrat teremteni. Ehhez kínál-

kozott a szavazó tömegek módszeres szervezése állandó szervezettel rendelkező pártok révén. Ezek — mondja Ostrogorski — vagy úgy jöttek létre, hogy a már meglevő pártokat bíráló politikai klub, egyesület köré épült ki a szervezet vagy a parlamenti pártok erre válaszként parlamenten kívüli állandó szervezeteket hoztak létre.³

A modern szervezett pártok eredetüket tekintve tehát parlamenten kívüliek, mégha létrejöttük egyik formája az is, hogy parlamenti csoport köré épül ki a pártszervezet. Ostrogorski idejében az európai országokban (Angliát kivéve) még igen kevésé alakult ki a parlamenten kívüli pártszervezet — a pártkeretek legfeljebb a választások idejére alakultak meg, majd felbomlottak, a pártok hívei pedig többnyire fluktuáló tömeget jelentettek. Ezért Ostrogorski a folyamatot Angliában és az Egyesült Államokban mutatja be, ahol az új típusú, országos, szilárd parlamenten kívüli szervezettel rendelkező pártok erősebben fejlődtek.⁴ Ostrogorski az amerikai és angol pártszervezetek kialakulását, működését összehasonlítva, arra keres választ: milyen közös jellegzetességei vannak a politikai pártoknak két — történeti fejlődését, társadalmát tekintve — különböző országban. Konklúziója: az általános választójog keretében, a szervezeti nyomás alatt működő pártokban három tendencia lehetséges: 1. a pártoligarchia kialakulása, 2. a választók manipulálása, 3. az ideológiai különbségek fokozatos elmosódása. A pártgépezet bürokratizálódik, a párt feletti hatalom egy kézben összpontosul, a fizetett tisztviselők száma növekszik.

Ostrogorski a szervezett politikai pártok létrejöttének negatív hatásait hangsúlyozza. A „kísérletet” — a modern politikai pártok megszületését — ugyan nagy jelentőségűnek tartja, de szkeptikus atekintetben, hogy vajon a kívánt célt — „a demokratikus forradalomból született politikai társadalom új szintézisét” — elérte-e ezzel a társadalom. Kritikája a hagyományos liberális felfogásból ered: az egyén jogait, individualitásának elvesztését félti a „pártba való beépüléstől”. A demokratikus kormányzat alapvető követelményeinek, az állampolgárok aktív részvételét, a harcos közszellemet, az egyéni s nem pedig helyi vagy nemzeti közösség érdekeinek a védelmét tartja. A modern politikai pártoknál ennek éppen az ellenkezőjét tapasztalja. Ostrogorski ezt a következtetést azokra a megfigyeléseire alapozza elsősorban, amelyeket az angolszász pártok működésénél a gyakorlatban megfigyelt. Tapasztalata szerint a döntéshozatal egy szűk csoport kezében van, a pártszervezetek összefüggéseinek igen kicsi a látogatottsága s ezeken csak kis mértékben folyik politikai tevékenység. A választó tömegek passzívok, könnyen manipulálhatók. Ugyanakkor az Ostrogorski által leírt képből kétségtelenül éppen e tekintetben is megállapítható a fejlődés a megelőző — a pártok szervezeteinek kialakulása előtti — időszakhoz képest. Jellemző Ostrogorski megoldási javaslata: meg kell szüntetni az állandó pártokat, csak ad hoc pártok alakulhatnak egy meghatározott politikai, társadalmi célra, mely cél elérése után a párt felbomlana, tagjai szerte szóródnának, s újabb, egy meghatározott feladat végrehajtására alakult csoportosulásokhoz csatlakoznának.

Ostrogorski munkája sokáig feledésbe merült, bár hatása közvetve érvényesült. Csak napjainkban kezdik újra felfedezni. Munkája erősen hatott a nála jobban ismert Roberto Michelsre.

Michels (1914) is a demokrácia követelményeinek igényét állította a politikai pártokkal szembe, de ő az adott, azaz a polgári társadalmi-politikai rendszeren túlmutató mozgalom-

³ A parlamenten kívüli egyesületek a francia forradalom hatására terjedtek el, általános választójog, parlamenti reform követelése volt programjuk elsősorban. A klubok a napóleoni háborúk után szaporodtak el. A pártok azt a fegyvert ragadták meg, amellyel ellenük harcoltak: a parlamenten kívüli szervezetet (125).

⁴ Ostrogorski nem is tesz említést más országok pártjairól. Hazája, Franciaország vonatkozásában ez érthető is; itt a pártok szervezetei igen kevésé alakultak ki. Németországban azonban már jelentős tényező volt a század elején az Ostrogorski által vizsgált szervezett párthoz képest is új típusú párt a szociáldemokrata párt, és kiépített pártszervezettel rendelkezett a Centrum párt is. Annak magyarázatát, hogy Ostrogorski kizárólag az angolszász pártokkal foglalkozik, véleményünk szerint abban kell elsősorban keresni, hogy ezekben az országokban már hosszabb ideje létező, fokozatosan kifejlődött és hasonló típusú *pártokból* felépült szervezett *pártrendszert* talált.

nak, a szociáldemokráciának pártjait elemezte. A magát legdemokratikusabbnak valló párton belül mutatta ki az antidemokratikus tendenciákat.⁵

A szocialista pártok megszületése egy gyökeresen új típusú párt létrejöttét jelentette. A politikai pártokkal foglalkozó munkák a szocialista pártok történelmi megjelenéséhez kötik általában a *tömegpárt* típusának létrejöttét. Az elit párt a tradicionális befolyás, családi kapcsolatok, kormányzati manőverek révén működött, a tömegpártot viszont tagjai és apparátusa éltetik.⁶ A szocialista pártok szervezetének (tömegpárt) és módszereinek újszerűsége (a parlament mellett az „utca”-ra vinni ki a politikai harcot, a szűken vett politikai tevékenységen kívül gazdasági harc, érdekvédelem, oktató-nevelő munka s ennek megfelelő szervezetek stb.) abból eredt, hogy ez a párt vállalta először tudatosan, egy addig politikai képvisellel nem rendelkező, egész társadalmi osztály szervezését. Ehhez az adott társadalmi—gazdasági renden túlmutató koherens ideológiával is rendelkezett. Ez volt a meghatározó, az újfajta szervezet ennek függvénye, a tartalomnak leginkább megfelelő formát jelentette.

Michels nem tagadja a szervezet szükségességét, kialakulását törvényszerű folyamatnak tartja, s ugyanakkor a szervezet bürokratizálódását is elkerülhetetlennek véli. A tagok számának növekedésével hierarchizált bürokrácia jön létre, a párton belüli munkamegosztás fokozódik, a demokratikus ellenőrzés tere összeszűkül. A kialakult kisszámú apparátus válik — amint ezt Michels megállapítja — a pártgépezet rendszeres működésének alapvető feltételévé. Nézete szerint a demokrácia rosszul funkcionálása nem az alacsony gazdasági és társadalmi fejlettség, a nevelés vagy manipuláció következménye, hanem éppen ellenkezőleg minden komplex társadalmi rendszer szükségszerű velejárója. Elemzése során a német szociáldemokrata pártból indul ki, megállapításainak jó része erre az egy pártra vonatkozik.

Kiindulópontja az a megfigyelés, hogy a modern társadalomban egyetlen szervezet sem létezhet vezetők nélkül, Michels mindenekelőtt az önállósuló pártgépezetet vizsgálva, úgy látja, hogy a munkásszervezetek új kispolgári rétegeket termelnek ki. Ennek alapvető oka szerinte a szabad versenyes kapitalizmus korszakának lezárulása. Úgy látja, hogy — mivel az önállósodás lehetősége a két Amerika kivételével mindenütt lezárult — a munkások számára a karrier lehetőségét az „elvesztett paradicsomot” a párt és szakszervezetek képezik (1914. 195). A párt-funkcionáriusok a fizikai munkát a szellemi munkával cserélik fel. Noha ez egyénileg előnyös számukra, de — mondja Michels — ez ugyanakkor annak is kiváltója lesz, hogy a párt fokozatosan elszakad az általa képviselt osztálytól, veszít forradalmiságából, demokratizmusából. A párt-funkcionárius ugyanis nyugalomban, biztonságban érezheti magát. A fizetett alkalmazottól csak annyiban különbözik, hogy ideológiai szálak is a párthoz kapcsolják, azaz nemcsak anyagi, hanem „szellemi” előnyöknek is részese. Ez a réteg kiemelkedik a munkásosztályból, annak nem egyszerűen elitje lesz, hanem érdekei is különbözni fognak a proletariátusétól: miután más a gazdasági helyzete, más a munkához való viszonya, a „történelmi materializmus koncepciójának megfelelően mentalitása is megváltozik”. „A párt mint külső formáció, mechanizmus, gépezet nem azonos feltétlenül a tagok összességével s még kevésbé az osztállyal. Önmagáért való cél lesz, saját külön célkitűzésekkel és érdekekkel s lassanként elválik az osztálytól amelyet képvisel” (198). A függetlenedő apparátusra, a pártszervezetben betöltött funkciók révén érvényesülni akarókra gondol Michels akkor is, amikor leszögezi, hogy a párt sem nem társadalmi, sem pedig gazdasági

⁵ Michelsnek a szervezett pártokra vonatkozó kritikája már nem a polgári liberális vélemény (ő maga is tagja volt a német szociáldemokrata pártnak, ezért meg kellett válnia katedrájától, Olaszországban telepedett le s később Mussolini híve lett) s távol áll tőle Ostrogorski utopizmusa is.

⁶ Az Ostrogorski által vizsgált angolszász pártok tulajdonképpen átmenetet jelentenek e két párttípus között. Ennek oka a kontinuitás: ha változó társadalmi talajon és módosuló osztálytartalommal is, két parlamenti csoportosulás építette ki fokozatosan a pártszervezetet. Az így létrejött szervezett pártok sokat megőriztek az elit párt jellegéből s ugyanakkor megtalálható bennük a tömegpárt néhány jellemző vonása is.

egység, s programja lehet ugyan egy meghatározott osztály érdekeinek elméleti kifejeződése, a gyakorlatban azonban bárki csatlakozhat bármelyik párthoz, függetlenül attól, hogy egyéni érdekei megegyeznek-e vagy sem a programban lefektetett elvekkel. A hivatásos politikusok, a fizetett pártapparátus intellektuális főlénye, „szakmai” ismerete áll szemben a tömegek hozzá nem értésével, közömbösségével, s azzal a pszichológiai szükségletükkel, hogy vezessék őket. Michels általában igen fontos szerepet tulajdonít a pszichológiai tényezőknek: a munkásszármaszású vezető élni kíván megszerzett szabadságával, nem akar a tömeg alárendeltje lenni, ambíciójában nagy szerepet játszik a hiúság és a hatalomvágy, melynek részben eredménye az opportunista politizálás.

Michels nem vet fel Ostrogorskihoz, (vagy az itt nem tárgyalható anarchistákhoz) hasonlóan a szervezet szükségességét tagadó megoldásokat, mivel a modern társadalomban a szervezetet szükségszerűnek tartja, de szükségszerűsége mellett egyoldalúan annak csak negatív oldalát emeli ki. Nem lát lehetőséget a szervezet demokratizálódására, nyiltabbá tételére, az ellenőrzésre. Nemcsak azt nem ismerte fel, hogy a társadalmat átalakítani csak szervezett erő képes, de hallgatott a munkásszervezeteknek, pártoknak pozitív szerepéről is. Hiszen — mint azt a történelem bizonyítja — éppen a munkáspártok járultak nagymértékben hozzá, hogy ne legyen olyan nagy a Michels által áthághatatlanak ábrázolt szakadék a „cselekvő kisebbség” és a „passzív tömeg” között —. Másik látható gyengéje Michels elemzésének, hogy felfogásában állandóan keveredik két szempont: a törekvés a vizsgált német párt sajátosságait konkrétan a német fejlődéshez kötni, ugyanakkor ezen a történeti-tapasztalati anyagon általános következtetésekhez is jutni.

Michels a munkásmozgalom egyik reális veszélyére hívta fel a figyelmet, de morális felindultságában el is túlozta azt. Munkája azonban nemcsak a szocialista mozgalom szempontjából volt jelentős, hanem nagy mértékben hozzájárult a politikai szociológia fejlődéséhez, szűkebben a politikai pártok vizsgálatához, inspirálta a további kutatásokat.

Talán Ostrogorski is, de Michels biztosan hatott — s ez a hatás kölcsönös volt — a XX. század elejének kimagasló társadalomtudósára, *Max Weberre*, akinek kiterjedt munkásságában az előbb bemutatott két szerzőtől eltérően a politikai pártok elemzése mennyiségileg nem túl jelentős helyet foglalt el ugyan, de megállapításai döntően befolyásolták a kutatásokat.

Ha Max Webernek a politikai pártokra vonatkozó nézeteit akarjuk felrajzolni, mindennek előtt két tényre kell figyelembe vennünk. Weber tudós és egyben politikus. Tudós, akit az emberi élet, a gazdaság és a társadalom szinte valamennyi kérdése foglalkoztat, és politikus, aki nézeteit részben társadalomtudományi (elsősorban szociológiai) tanulmányok, másrészt az őt körülvevő német valóság szemlélése során alakítja ki.⁷

A németországi társadalom, hatalmi szervezet alapvetően elmaradott voltát Weber a rendi jellegnek az új, modern gazdasági körülmények közé történt átmentésével magyarázta. Így a pártok — amelyek meghatározása szerint „belső lényegüket tekintve önkéntesen alakult és szabad, szükségképpen állandóan megújuló *toborzásra* utalt szervezetek” (1970, 407, kiemelés eredetiben) — túlmutatnak ezen, s lehetőséget nyújtanak a rendi szervezetszerű hatalmi gyakorlat meghaladására.

Ezt a meghaladást Weber nem úgy képzeli el, hogy mindenki egyaránt, egyforma súllyal vesz részt a politikai életben, hanem úgy, hogy a párt vezetői, ténylegesen gyakorló politikusai,

⁷ Hangsúlyoznunk kell itt a valóság német voltát, mivel Weber (elsősorban politikai) nézeteinek egyik gyökere éppen Németország kettőssége: a modern gazdaság és az elmaradott hatalmi struktúra. És ugyanígy hangsúlyoznunk kell, hogy Weber politikus volta nem jelent politikai vezető szerepet, inkább egy aktív vezető szerepre való felkészülést. Különösen áll ez arra a korszakra — az első világháború befejező éveire —, mikor munkáiban megjelenik, a bennünket érdeklő, a pártokkal foglalkozó tematika. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy Webernek a pártokra, — mint egy társadalom államhatalmi gépezetének részére — vonatkozó nézeteit a Német Birodalom összeomlásának pillanatában fejtette ki legrészletesebben, így a gondolatmenet egyszerre tudományos analízis és politikai programadás.

politikus létük fenntartásához, tehát újramegválasztásukhoz kénytelenek figyelembe venni választóiknak, tehát az állampolgároknak igényeit, s ezáltal a hatalomban az érdekek sokkal szélesebb köre érvényesül.

Weber felfogása szerint a választó és a választott, az aktív politikus és az őt támogató állampolgár kapcsolatában nem elsősorban az általános érdekképviselőt játszik szerepet, hanem a közvetlen „igénykielégítés”. Weber szerint ugyanis a pártok nagyrésze *hivatalokat elosztó* szervezet. A párt militánsai ezért támogatják a párt vezérének, illetve vezetőinek hatalomra-, vagy hatalomhoz-jutását, hogy az viszonzásul széteszthassa a rendelkezésére bocsátott állásokat támogatói között. Így a patronage rendszer fogja össze a pártot, s a párton belül az egyes tagokat az egyéni érvényesülés lehetősége kapcsolja össze.

Webernek a pártokra vonatkozó elképzelései a németországi forradalom időszakában nyertek publicitást, így azokban nem csupán a múlt feltárása és analízise, de egyfajta elképzelt jövő képe is kirajzolódik. A polgári társadalom létrejöttével, a *teljes jogú* állampolgárok körének szélesedésével a patronage, mint a pártokat kizárólagosan, vagy elsősorban összefogó háló szükségszerűen veszít jelentőségéből, s egy másik elv kerül előtérbe: a *világnézet*.⁸ Most már az azonos politikai-társadalmi elképzeléssel rendelkezők tömörülnek egy-egy pártba. Weber hangsúlyozza, hogy ezen utóbbi pártformában is működik a patronage, mint ahogy a hivatalokat szétesztő párton belül is szerepe volt a világnézetnek, a politikai-társadalmi nézeteknek. Az eltérés a két belső szervező elv egymáshoz való viszonyában állt be, s a fejlődés az emberek szélesebb körét átfogó, és így demokratikusabb párt irányába mutat.

Weber nemcsak belső szervező elve, hanem tényleges szervezete alapján is osztályozza a pártokat, s ezen osztályozás többé kevésbé fedi az előzőt.⁹

Az első típus, ahogy Max Weber nevezi, az úgynevezett honorácior párt, amely alapvetően, a tényleges, az aktív politikusok, a parlamenti képviselők szervezete. Ennek kizárólagos határozathozó testülete a parlamenti frakció, időlegesen kiegészítve egy-egy a választáson mandátumot nem szerző, vagy nem induló neves politikussal. Az ilyen típusú párt választások alkalmával felveszi a kapcsolatot a vidéki, a választásokat befolyásolni képes személyekkel, vagy ezek által létrehozott szervezettel, amely azután segíti a párt jelöltjeit a mandátum megszerzésében. Az említett személyeket a patronage köti a párthoz.

A politikai gépezet fejlődése, új társadalmi rétegek kialakulása és politikai öntudatra ébredése, az érdekképviselő újfajta módszerei megkérdőjelezték a zárt, sokszor születési kiváltság által meghatározott csoport politikai aktivitására épülő párt érvényesülési lehetőségét. Egyre több ember tart igényt arra, hogy érdekei realizálódjanak s ezeknek megszervezése révén alakul ki a Weber által tömegpártnak nevezett párttípus. A tömegpárt, tehát a lakosság minél szélesebb rétegeit maga mellé állítani akaró párt már nem épülhet az egyéni érvényesülés patronage rendszerére, hanem szükségszerűen más szervező elvet kell találnia: azt, amit Weber világnézetnek nevezett.¹⁰

⁸ A Weber által használt világnézet fogalom talán túl szűk, túl konkrét. A két belső elv közötti eltérés lényege, hogy az elsónél az egyén egyenként való érvényesülése játssza a fő szerepet, s az adott társadalmi-hatalmi felépítmény csak egy szűk kör számára ad lehetőséget az ilyen típusú érvényesülésre, míg a másodiknál a társadalom egészének, vagy egy csoportjának tagjaként érvényesülhet az egyén, s ez elméletileg, s Weber felfogása szerint az állampolgárok összességére vonatkozik.

⁹ Itt is hangsúlyozza, hogy az általa szervezetenként megkülönböztetett két párttípus egymást történetileg követi, de ugyanakkor bizonyos történelmi időszakokban, például Weber élete folyamán egymás mellett élő is lehet.

¹⁰ Az elnevezést magyarázza, hogy az első ilyen tömegpárt a németországi szociáldemokrata párt volt. A másik németországi párt, mely kísérletet tett tömegszervezet kiépítésére, a Centrum volt, melynek ideológiájában szintén a világnézet játszott a fő szerepet. Mindkét párt jellemző, hogy egy pontosan körülhatárolható csoport szervezését és érdekeinek képviselését tűzte ki programjával, s ezen csoportok egyike sem a régi, rendi struktúra maradványai által meghatározott, tehát nem annak terméke, amely ellen Weber következetes harcot folytatott.

A tömegpártok létrejöttével, egy széles szervezeteken nyugvó, hierarchikusan felépített alakulat születésével a régi politikuskárda helyét egy új típus: a szakpolitikus, hivatásos politikus, pártpolitikus veszi át. Ezzel kialakul a polgári értelmiségnek egy új, eddig nem látott típusa. A szakpolitikus réteg kialakulását Weber pozitív tényként értékeli. A modern gazdaságnak megfelelő modern társadalmi hatalmi felépítményben szerinte szakértelemre van szükség, az önkény, a részérdekek kizárásához. Így a pártapparátus, pártbürokrácia kialakulását előfeltételnek tekintti az ügymenet jobb, — ezáltal szerinte demokratikusabb — fejlődéséhez. Ha a korábban említett két szerző (Ostrogorski, Michels) álláspontjával hasonlítjuk össze Weber véleményét, nyilvánvaló, hogy ugyanazon történeti jelenség két, egymással élesen ellentétes értékelésével találkozunk. Ostrogorski, az angol és az amerikai pártrendszer vizsgálatakor, Michels pedig a szociáldemokrata párt elemzésekor nem került szembe azzal a kérdéssel, amely a politikus Webert legjobban foglalkoztatta: az új polgári gazdasági struktúra és az ennek szükségszerű következménye, az új hatalmi struktúra, illetve pártstruktúra viszonya. A feudális elemektől túlszűfolt német politikai rendszerhez képest a modern pártszervezetek pozitív vonásai, demokratikusabb, a fejlődést elősegítő volta kétségbevonhatatlan.

Részben Németország újkori politikátörténete, részben Weber tudományos kutatásai vezetnek az új tömegpárton belüli két típus felállítására Weber rendszerében. Az osztályozási szempont egy-egy elhivatott kiemelkedő személyiség léte vagy hiánya. Ha egy párt rendelkezik ilyen karizmatikus vezetővel, akkor „vezérel rendelkező demokrácia gépezet” (1970. 429) jön létre, ahol a gépezet kiszolgálja, segíti a vezetőt. Másik esetben kialakult egy „vezér nélküli demokrácia, vagyis olyan hivatásos politikusok uralma, akik nem rendelkeznek az embert vezérré tevő, belső karizmatikus kvalitásokkal” (uo.).

A pártfejlődés Weber szerint a tömegpártok irányába mutat, a honoratior uralom, a „pártok, mint honoratior cégek elvesztették időszerűségüket. A modern tömegpropaganda a pártüzem racionalizálódását teszi a választási siker alapjává: a párhivatalnokot, a pártfegyelmet, a pártsajtót és a pártreklámat. A pártok egyre szorosabbra zárják soraikat . . . Költségvetéseik szakadatlanul duzzadnak, mert a választási költségek emelkednek s egyre több és több olyan agitátorra van szükség, akinek tevékenységét meg kell fizetni . . . Növekszik a *pártapparátus* jelentősége, és . . .” megfelelően csökken a honoratiorok jelentősége . . . (1970. 444).

A Webert foglalkoztató politikai kérdések vizsgálódását mindenekelőtt a pártok szervezetére irányították. A pártok társadalmi összetétele, programjuk és egymáshoz való viszonyuk az adott pillanatban, mint elméleti politikust nem foglalkoztatják, mivel számára elsődlegesen a pártügynök (Parteiweser), mint egésznek fejlődése érdekes. A megújulás útját elsősorban a szervezeti fejlődésben látja. Elképzeléseiben meghatározó szerepet játszik, hogy szerinte a társadalmi gépezetnek a gazdasági gépezethez hasonló racionalitással kellene működnie, s nem szabadna a kiváltságok véletlenszerűségének befolyása alatt állnia. A racionalitás lehetőségét a politikai gépezetben keresi, s tudatosan nem foglalkozik a gépezet egyes elemeivel.¹¹

¹¹ Ez természetesen csak elméleti munkásságára áll, Weber akkor tudatos pártpolitikus. A pártokkal foglalkozó későbbi irodalom nagy teret szentelt Weber erre vonatkozó elképzeléseinek, és ez szoros összefüggésben áll egyéb munkáinak terjedő népszerűségével. Politikai pártokra vonatkozó elméletéből mindenekelőtt a szervezeti rendszeren alapuló párttipológiát vették át, de nem kapcsolták össze ezt a pártok belső szerveződésére vonatkozó nézeteivel. A későbbi munkák többsége, a pártapparátussal foglalkozva, korántsem ítéli azt olyan pozitívnak, mint Weber, mivel számukra már nem a polgári államgépezet, mint novum állt a célkitűzések középpontjában, hanem egy meglévő állami és pártgépezet javítása, vagy a marxisták számára annak megsemmisítése.

A két háború között

A két világháború közötti időszakra a polgári rendszer általános válsága jellemző. Milyen új jelenségeket eredményezett ez a krízis, a politikai pártok esetében? A meghatározók a gazdasági és társadalmi alapokban valamint az ideológia területén bekövetkezett változások voltak. A válaszként létrejött új típusú pártok közül a kommunista párt alkalmas eszköznek bizonyult arra, hogy alaposan átformálja a gazdasági és társadalmi alapot, a politikai, ideológiai felépítményt. A kommunista párttípus szervezeti újszerűsége abból adódott, hogy szerepe az adott társadalmi rend forradalmi úton való megváltoztatása volt. Emellett mutatkoztak különbségek a párt helyzetének megfelelően, tehát hogy legális vagy illegális körülmények között működött ill. hatalmon volt a párt.

A válság terméke volt a fasiszta típusú párt is. A fasiszta pártok amennyiben nem voltak hatalmon, elsősorban harci módszereiket tekintve jelentettek gyökeresen újat az addigi politikai pártokhoz képest, a párt voltaképpen paramilitáris szervezet volt.¹²

A fokozott szervezethez nemcsak az említett két párttípusnál¹³ vagy a Weber által jelzett tömegpárt tendenciában mutatkozott meg, hanem abban is, hogy a korábbi, a választási párttípus is általában változáson ment keresztül. A politikai frontok élesedése, az 1917-et követő forradalmi hullám a „hagyományos” pártok programjában és szervezetében is változásokat hozott, a munkásmozgalomhoz való viszonyát ekkor már valamennyi pártnak deklarálnia kellett, sőt felvenni vele a versenyt. Valamennyi nyugateurópai országban bevezették az általános titkos választójogot, amely egy-két ország kivételével a nőkre is vonatkozott. Ez valamennyi pártnál a tömegpropaganda növelésével, a sajtó és egyéb tömegkommunikációs eszközök szerepének erősödésével járt. A forradalmi hullám következtében a pártoknak társadalmi réteg, osztály szerinti szerveződése is megerősödött.

A korszak politikai pártokkal foglalkozó irodalma módszertanilag igen kevés újat hozott. A feldolgozásokban továbbra is a klasszikusnak számító parlament-történet játssza a meghatározó szerepet.

A két világháború közötti francia pártirodalom jellegzetes terméke *André Siegfried* 1930-as munkája a korabeli francia pártokról. Siegfried az általa már korábban is alkalmazott politikai földrajz eszközeit próbálja hasznosítani munkájában.¹⁴ Az egyes pártokkal foglalkozva, azok választási eredményeit elemezve, összekapcsolja az egyes pártok társadalmi-politikai célkitűzéseit egyes földrajzi tájak tradícióival, az azt betelepítő lakosság érdekeivel. Elképzeléseinek lényege, hogy egy-egy adott terület állandóan azonos, vagy legalábbis hasonló álláspontot képvisel a politikai koloriton. E színpék állandóan a bal, közép és jobb hármasságban jelenkezik. Egy-

¹² A két világháború közötti időszakra igen jellemző a nem pártformában szerveződő politikai szervezetek, egyesületek, ligák léte, s a fasiszta, szélsőjobboldali pártok is sokszor ilyen formákból születtek, illetve gyakran mozgalomnak nevezték magukat. A kialakult burzsoá uralmi formát tagadó jobboldali erők a pártokra épülő parlamentarizmust is elvetették. A nem pártformában való szerveződésnek azonban nemcsak ideológiai alapjai voltak. Azokban az országokban, ahol ugyan szintén többé-kevésbé képtelennek mutatkozott a hagyományos uralmi rendszer a gazdasági-társadalmi problémák megoldására, szilárd kormányzat biztosítására, de a kialakult pártrendszerbe az azt széttröni kívánó párt nem tudott betörni — vagy a már kiépült parlamenti és pártrendszer léte vagy pedig a valódi parlamentarizmus hiánya, autoritativ politikai szisztéma, uralkodó párt léte miatt — általában nem vagy nem csak pártformában szervezkedtek a szélsőséges jobboldali erők (pl. Franciaország ill. Magyarország. Az ilyen jellegű szervezeteknek valamint a pressure groupoknak szociológiai elemzésére még igen kevés kísérlet történt).

¹³ A polgári irodalomban a fasiszta és kommunista pártok gyakori egy nevezőre hozása mutatja leginkább, mennyire nem elégséges a politikai pártokat kizárólag szervezethezük foka, vagy struktúrájuk ill. más egyetlen kritérium alapján tipologizálni. Természetesen ezek is fontos osztályozó szempontok.

¹⁴ 1913-ban jelent meg *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la troisième République* című munkája.

egy terület szinte mindig az éppen megtalálható balt, középet vagy jobbot támogatja, ha változás lehetséges, akkor az csupán balfele való eltolódást jelenthet. Siegfried a pártokat programjaik, célkitűzéseik alapján elemzi, csoportosítja, s ebben módszertanilag nem ad újat. A földrajzi beosztás elemzése, a parlamenti választások behatóbb analízise azonban előképévé vált a későbbi választáselemzéseknek. Siegfried, hogy a politikai álláspontok folyamatos voltát szemléltethesse nem tesz különbséget az általa egy csoportba sorolt (pl. baloldali) pártok időbeli változásai között. A földrajzi beosztásra építés egyik legnagyobb hátránya, hogy elsődlegesen az adott pártra szavazók lakóhelyének földrajzi (gazdaságföldrajzi is) jellegzetességeit elemzi, s csak másodsorban foglalkozik az azonos társadalmi osztályok, rétegek helyzetével.

Erre az időszakra jellemző speciális vonásokkal rendelkeznek *Michels* újabb munkái (1925, 1927). A korábban szociáldemokrata szerző ekkor közeledett Mussolinihez, s elképzelései közel álltak a fasisztáknak a pártokra vonatkozó nézeteihez. Ugyanúgy, mint általában a fasiszta ideológia által befolyásolt munkák, *Michels* is pártokról beszél ugyan, de sokkal inkább egyfajta, az egész társadalmat átfogó, állami hatalmi gépezetként működő szervezetre gondol mintsem egy pártra. Ezekben az írásokban jelenik meg először az a gondolat, mely a pártokat, mint a társadalom egészének — s ezáltal az egyének életének is — minden megnyilvánulását átfogó szervezatként fogja fel. *Michels* mindezt, (támaszkodva a weberi karizma elméletére) egy erősen hierarchizált, kizárólag felülről irányított mechanizmusként mutatja be.¹⁵

A politikai pártok kutatásában eddig elért eredmények szintézisét kívánja nyújtani *Sigmund Neumann* 1932-ben megjelent *Német Pártok* című könyve. Három szempontból vizsgálja a politikai pártokat. Ezek közül az első: programjuk, társadalmi és politikai célkitűzéseik. Második: a párt szervezeti felépítése, szervezeteinek elterjedtsége, a döntéshozatal mechanizmusa. A harmadik: a párt harsi jellege, vagyis az, hogy a politikai és társadalmi élet milyen területein lép akcióba, ott a tradicionális eszközöket alkalmazza-e vagy új módszerekhez nyúl.¹⁶ Valójában *Neumann* az említett három szemponton kívül megkísérli az egyes pártok társadalmi bázisát is feltárni. Igaz, ez utóbbit nem valamennyi pártnál, hanem csak azoknál, ahol a tagság társadalmi összetételéből világosan látszik az osztálybázis. Noha elemzéseiben nem mindig kapcsolja össze a három szempontot, de például a nemzeti szocialista párt esetében igen plasztikusan mutatja ki azt az összefüggést, mely a kispolgári társadalmi bázis esetében az egyre romló helyzet, a párt növekvő agresszivitása, és a párt aktivitási körének szélesítése között fennállott. *Neumann* abban a vonatkozásban sikerült túllépnie a századelő pártszociológusain, hogy egyszerre több szempontot vont be a vizsgálatba, s az egyes tényezők közti kapcsolatot is igyekezett feltárni.

A második világháború utáni irodalom

A polgári alkotmányok első ízben a második világháború befejezése után foglalkoznak „pozitív” tényezőként a politikai pártokkal. Korábban biztosították ugyan az egyesülési jogot, a politikai párt azonban legfeljebb negatívan szerepel, például a weimari alkotmányban, mely szerint az állami tisztviselők az egész társadalmat — nem pedig egy pártot — szolgálják. A polgári pártrendszer addig a legkülönbözőbb oldalokról érték támadások. Kritizálta, mint láthatuk, az individualista, liberális tábor (mindenekelőtt a szervezett tömegpártokat) s már születése pillanatában tudományos bírálat alá vette a marxizmus a létrehozó egész társadalmi formációval együtt. A konzervatív, a nacionalista nézőpont pedig az államhatalom gyengítését, illetve a

¹⁵ A pártoknak a választásokon, s általában a politikai tevékenységen túllépő szerepe nem újdonság, már a szocialista pártokra is jellemző, de mindennek egy ilyen egyszemélyi vezetésű kizárólag felülről irányított hierarchikus rendben való elhelyezése kizárólag a fasiszta elképzelésekre jellemző (*Michels* egykori álláspontjának marxista kritikájára ld. *Lukács és Thalheimer*).

¹⁶ Az utóbbi szempont megszületésében igen nagy szerepet játszott a nemzeti szocialista párt tevékenységének növekedése a munka megírása idején.

nemzet végzetes megosztottságát írta és írja a politikai pártok, a parlamentáris többpártrendszer rovására.

A politikai pártok ill. a parlamentáris többpártrendszer a második világháború idején és közvetlenül utána válik csak a „demokrácia zálogává” a nyugati politikusok, teoretikusok, szociológusok szemében. (Nem utolsósorban a fasizmus által létrehozott totalitarianus egypártrendszer ellenhatásaként.) A politikai pártok bekerülnek a háború utáni német és olasz alkotmányokba. A Német Szövetségi Köztársaság 1949-es alaptörvénye leszögezi, hogy a pártok hozzájárulnak a nép politikai akaratának érvényre juttatásához. De e „zálog” idézésének hamarosan támad egy másik funkciója is: a hidegháború éveiben a Szovjetunióban fennálló és a szocialista országokban kialakuló egypártrendszerrel állították szembe a többpártrendszert, mint a demokrácia biztosítékát. A politikai gyakorlatban éppúgy, mint a politikai tudományban az a — többek között Raymond Aron által kifejtett — nézet vált uralkodóvá, mely a két társadalmi rendszer különbségét mindenekelőtt az egy illetve több párt létében látta s ezen az alapon nevezte a két világrendszert demokratikusnak illetve totalitarianusnak.

Az említették következtében a szociológusok, történészek figyelme egyre fokozódó mértékben fordul a polgári pártrendszer kialakulása, fejlődése felé.¹⁷ A legnagyobb hatást a háborút közvetlenül követő években a francia munkák váltották ki. Egyrészt folytatódta a politikai földrajz körében végzett vizsgálatok és választáselemzések.¹⁸ Ezeknek a munkáknak a megközelítési módjára az jellemző, hogy egy adott földrajzi egység, illetve ezen belül az egyes társadalmi csoportok képezik a kiindulópontot, s ezek politikai kifejeződéseként vizsgálják — a politikai, ideológiai faktoroknak, tradícióknak gyakran lényegesebb szerepet tulajdonítva, mint a gazdasági—társadalmi meghatározottságnak — a politikai pártok jelenségét. Másrészt — Franciaországban jelenik meg az előbbiektől gyökeresen különböző megközelítésű, a politikai pártok kérdésének azóta már szinte klasszikussá vált műve, *Duverger Politikai pártok* c. munkája.

Párttipológia (Maurice Duverger)

1949-ben az Association Française des Sciences Politiques vita ülést rendezett a politika: pártok — mindenekelőtt szervezeti szempontból történő — kutatásának megindításáról. Duverger munkája számára *Raymond Aron* itt elhangzott referátuma jelentette a kiindulópontot (Association). Aron három kérdés csoport vizsgálatát tartotta szükségesnek: 1. A pártok szervezete és működése. 2. A pártok tipológiája.¹⁹ 3. A párt és az állam kapcsolata. A referátum igen nagy teret szentelt egy eddig elhanyagolt tematika: a pártok belső struktúrája kérdésének. Ezen belül négy nagy kérdés csoportra összpontosít: 1. A dimenzió (tagok száma, választók száma, a párt-hoz kapcsolódó szervezetek, sajtó) 2. Összetétel (társadalmi, életkor szerinti, földrajzi megoszlás, valamint politikai összetétel). 3. Artikuláció (alapszervek, vezetőszervek és kapcsolataik, aktivitás mértéke, egyéb szervezetekkel való kapcsolatok) 4. Vezetés (a vezetők kiválasztása, a párton belüli karrier lehetőségei, a pártvezetés struktúrája a vezetők társadalmi, életkor szerinti összetétele, a vezetők és a tagok ill. választók közötti kapcsolatok, a parlamenti csoport és pártvezetés

¹⁷ Az USA-ban a háború alatt jelent meg *Key* azóta több kiadást megélt munkája, *Mc Kean* a nem pártszerű politikai szervezeteket is vizsgálódási körébe vonta. Angliában 1952-ben jelent meg tanulmánykötet, *Bailey* szerkesztésében. Következő évben *Bulber—Thomas* összefoglaló munkája jelentette a pártok iránti érdeklődés megélénkülését. A Német Szövetségi Köztársaságban 1952-ben hozták létre a „Kommission für Parlamentarismus und der Politischen Parteien” nevű szervezetet, amely hosszú éveken keresztül összefogta és szervezte a politikai pártok elsősorban történeti kutatásait.

¹⁸ Konkrét választáselemzésekre ld. *Goguel, Dupeux*. Módszertani kézikönyv pedig *Goguel — Dupeux*.

¹⁹ Az egyes típusok felállításánál olyan tényezőket kell szerinte figyelembe venni, mint a társadalmi bázis kérdése, parlamenti csoportról vagy tömegpártól van-e szó, s végül rendelkezik-e a párt doktrínával vagy nem.

viszonya). Végül a pártok számának és a pártrendszert alkotó pártok homogenitásának (azonos szociológiai típushoz tartoznak-e a rendszert alkotó pártok vagy sem) vizsgálatát javasolja.

Duverger említett munkája ezeket az Aron által kidolgozott vizsgálati szempontokat érvényesíti. A pártok, pártrendszerek és választási rendszerek szervezeti és szerkezeti szempontú elemzése az Ostrogorski—Michels—Weber vonal folytatása. A szervezet nála már a pártokat és pártrendszereket osztályozó kritériummá válik. Amellett azonban, hogy ezt a modern pártokra jellemző és jelentős faktort igen nagy alaposággal vizsgálja, abszolutizálja is egyúttal, önmagában, környezetétől függetlenül elemzi és figyelme sem annak okaira sem pedig következményeire nem terjed ki.

A Duverger által adott pártdefiníció szerint a politikai párt „sajátos struktúrájú közösség”, melyet „elsősorban anatómiájuk jellemez”. Ebből szerinte az következik, hogy a jelen kor pártjai sokkal kevésbé különböztethetők meg egymástól programjuk, vagy tagjaik osztályhelyezete, mint szervezetük természete szerint. Ezt a politikai párt fejlődése harmadik stádiumának tekinti, melyet az „azonos politikai nézeteket valló emberek csoportosulása”, majd pedig az osztálypárt előzött meg. Pontosabban: a szervezeti struktúra szerinti meghatározás nem helyettesíti teljes mértékben, hanem kiegészíti az előző kettőt, s egyúttal a fejlődés tendenciáját is jelzi. Duverger — feltételezve az egyidejű létezését és némi leegyszerűsítéssel — azt állítja, hogy a pártok történeti fejlődése az „elv-párt”-tól az osztálypárton keresztül az alapvetően struktúrája által meghatározott párttípusig ível.²⁰

Ha visszatekintünk a korábbi évek irodalmára, nem túlzás azt mondani: az addigi politikai pártokkal foglalkozó irodalom a pártok, pártrendszerek struktúrájának vizsgálatát elhanyagolta. Ostrogorski egy még csírájában levő jelenséget vizsgált, Michels — nem is elsősorban tudományos céllal és módszerrel — egyedül a szociáldemokrata pártok struktúráját elemezte, Weber pedig csak érintőleg foglalkozott a politikai pártok szervezeti kérdéseivel. Az irodalom jórésze továbbra is politikai eseménytörténet, parlamenttörténet, a politikai ideológia története maradt.

Duverger institucionális, szervezeti szempontú vizsgálata a politikai pártok eredetére, fejlődésére is kiterjed. A modern, szervezettel rendelkező pártok létrejöttének okait ismertetve Ostrogorskit ismétli, s nem volt egészen új a pártoknak a bevezetésünkben is ismertetett két típusának megkülönböztetése eredetüket tekintve sem. A pártok egyik csoportja — melyet Duverger „belső eredetű” pártoknak nevez — úgy jön létre, hogy a két mag: a parlamenti csoport és a választási bizottságok között állandó kapcsolat létesül. Ezek a kötelékek a személyes síkról intézményes síkra terelődnek, s az így kialakult párt első lépésként általában választási bizottságokat hoz létre újabb választókörzetekben, melyek az előbbiekkal ellentétben már központi kezdeményezésből születnek. A párt kialakulásának folyamata ekkor megfordul. Azokban a körzetekben, ahol az illető párt nem rendelkezik parlamenti képvislettel, a választási bizottságok létrehozása a parlamenti csoporttól elkülönült pártvezérkar megalakítását vonják maguk után. Struktúráját tekintve ekkor a belső eredetű párt hasonlítani kezd a pártok másik nagy csoportjára: a külső eredetű pártokra.

A külső eredetű pártokat egy olyan megelőzően létező szervezet, társaság, intézmény hozza létre, amelyek tevékenységi köre a választásokon és a parlamenten kívül esik. (Ilyenek pl. az egyház, szakszervezetek, ligák, diákegyesületek, szabadkőművesség stb.) Az eltérő eredet rányomja

²⁰ A tétel bizonyítása az egész munka, de már bevezetőül említ két — enyhén szólva vitatható — példát az elmélet igazolására. Az első: a konzervatív és fasiszta pártok közti különbség Duverger szerint kizárólag struktúrájuk különbségében rejlik, mivel az ideológiai különbség minimális, osztálybázisuk szerint pedig még kevésbé különböztethetők meg. Másik példaként a szociáldemokrata és a kommunista pártok különbségét említi, amit ugyancsak szinte kizárólag struktúrájuk eltérő voltában vél felfedezni. Duverger módszerére általában jellemző, hogy a tényleges politikai szerepet, funkciót és történetiséget szinte teljesen figyelmen kívül hagyja.

bélyegét a párt struktúrájára: a belső eredetű pártok általában kevésbé centralizáltak, mivel a már előzőleg létező helyi bizottságok hozzák létre a központi szervezetet, mely a képviselők-től független vezető szervvé akar válni. A külső eredetű pártok ezzel szemben erősebben centralizáltak, a helyi bizottságokat, szekciókat, egy már előzően működő központ hozza létre, a parlamenti csoport befolyása kisebb mértékű. Duverger szerint történetileg az újabban keletkezett pártok külső eredetűek, míg a belső eredet a pártok történetében egy olyan korábbi időszakot jellemez, amikor az országban még nincs szervezett pártrendszer.²¹

Duverger a politikai pártokat struktúrájuk szerint (s a strukturális szempont mellett ez az osztályozás szerinte a történeti fejlődés sorrendjének is megfelel) három csoportba osztja.²²

A szervezeten legfejletlenebb a XIX. századi konzervatív és liberális párt típusa, a második típusba a szocialista, a harmadikba pedig a kommunista és a fasiszta pártok tartoznak. Amikor struktúrájuk hasonlósága — erős centralizáció, vertikális felépítés, legális és illegális módszerek együttes alkalmazása, propaganda, az agitáció nagy szerepe, fegyelem, a teljes elkötelezettség követelménye — alapján Duverger egy csoportba sorolja a kommunista és a fasiszta pártokat, leszögezi, hogy a két párt között alapvető különbségek vannak, egyrészt szervezetük tekintetében (pl. alapsejtjeik különbözősége), másrészt — s ezt tartja a lényegesebbnek — társadalmi bázisukban és ideológiájukban. Duverger tehát struktúrájuk szerint tipologizálja a pártokat, de elnevezésük már társadalmi-ideológiai jellegű.

Ezen, a történeti fejlődés irányát, szakaszait érzékeltető szempontok közé mások is keverednek: egy helyütt pl. a párttagok szempontjából csoportosít, s így ő is megkülönböztet elit pártot, valamint tömegpártot. A két párttípus közötti különbség nem számbeli vagy dimenzionális, hanem strukturális: a tagok számbavétele, regisztrálása, tagdíj, önálló pénzügyek, szervezetek rendszeres ülése alapján. Az elitpárt Duverger leírásában is a fent említett XIX. századi párttípus, amelynek változása, a tömegek előtt nyitottabbá válása csak színlelt. A tömegpárt jellegzetesen a szocialista párt típusa. (A kommunista és fasiszta pártot nem tekinti igazi tömegpártnak, s ezt azzal indokolja, hogy a kommunista pártok csak a munkásosztály legöntudatosabb

²¹ Duverger modelljét Kenneth Janda amerikai szociológus 277 pártra alkalmazta, összehasonlította az afrikai pártok (72 párt) eredetét a többi kontinens pártjaival (205 párt). A pártok többsége a Duverger által megállapított két csoport közül egyikbe sem volt sorolható. Először is Duverger nem vett tudomást a pártok fúziójából vagy pártszakadás által keletkezett pártokról.

<i>Politikai Pártok</i>	<i>Afrikai %</i>	<i>Nem-afrikai %</i>
1. parlamenti eredetű	3	9
2. külső eredetű (ezen belül):	40	27
— vallási intézmény által	1	3
— szakszervezetek által	—	5
— intellektuelek	3	9
— törzsfők v. udvar	25	3
— egy speciális feladatra alapított	11	7
3. egyéb eredet (ezen belül):	53	49
— pártszakadás	18	16
— fúzió	18	15
— egyéb	17	18
4. Ismeretlen	4	15
Összesen	100	100
(Janda 358.)		

²² Duverger elismeri, hogy ezen kívül számos olyan párttípus létezik, mely egyik kategóriába sem sorolható, ilyenek például az agrárpártok, keresztény-demokrata, katolikus pártok, valamint az un. „archaikus” pártok, ide tartoznának az afrikai és délamerikai pártok mellett Közép-Európa háború előtti pártjainak egy része is.

elemeit kívánják tömöríteni, a fasiszta pártok pedig arisztokratikus „rendi jellegű” pártot akartak létrehozni.)

Megkülönböztet Duverger ezeken kívül ún. indirekt pártot, amelyben a párthoz való tartozás közvetett (pl. szakszervezeteken keresztül). Ilyen típusúak szerinte a szocialista pártok egy részén kívül az agrár és katolikus pártok. Vizsgálataiban Duverger végzi el első ízben a pártstruktúrák elemzését: pártalapszervezeteket, ezek egymáshoz való kötődését, (melyet artikulációnak nevez) a párton belüli centralizáció mértékét, a párt egyes szervei közötti „vertikális” és „horizontális” kapcsolatokat stb. — A pártokat működtető politikai erők elemzését Duverger a tagok, valamint a vezetők összetétele alapján végzi el. Az egyes párttípusok tagjainak, bázisának tárgyalásakor nem az osztályhelyzet, a foglalkozás, vagy a vallási megoszlás a vizsgálati szempontja, hanem a tagság viszonyulása a szervezethez, a viszonyulás formája, s a tagság léte vagy nem léte az egyes párttípusoknál. A pártok támaszát alkotók csoportosítása így: militáns, szimpatizáns, választó, tag. A kötődés jellege a XIX. századi típusú pártnál „gesellschaftlich”, a szocialista pártoknál „gemeinschaftlich” (Tönnies kategóriái szerint) a kommunista és a fasiszta pártoknál (melyeket, mint láthattuk, hibás és hiányos kiinduló alapja következtében von egy helyre), pedig „rendi” jellegű, (ez utóbbi a vallási rendhez tartozáshoz hasonló, önkéntességen, elkötelezettségen, lelkesedésen alapszik).

Duverger munkájának a pártrendszereket tárgyaló része váltotta ki a legtöbb kritikát. „A pártok együttélésének formáit és módozatait” — vagyis az egyes pártrendszereket — Duverger mindenekelőtt a választási rendszer által meghatározottnak tartja. Miután hangsúlyozza az általa megállapított összefüggések érvényesülésének tendencia jellegét, az alábbi következtésre jut: 1. az arányos képviselői választási rendszer többpártrendszert eredményez, merev, független és stabil pártokkal. 2. A kétfordulós, többségi választási rendszer szintén többpártrendszert hoz létre, de rugalmas, függő és viszonylag stabil pártokkal. 3. Az egyfordulós többségi választási rendszer pedig kétpártrendszernek kedvez, független nagy pártok váltogazdaságát hozza létre. Az arányos választási rendszer esetében ugyanis semmi sem kényszeríti a pártokat arra, hogy fuzionáljanak, semmi nem akadályozza a frakciók leszakadását. Ez a rendszer könnyen befogadja az új pártokat.²³

Duverger munkáját érdemesnek tartottuk részletesebben is ismertetni. Nem azért, mintha az általa felállított modelleket általában elfogadhatónak tartanánk. Modelljei nemcsak a típusalkotás olyan elkerülhetetlen hibáiban szenvednek, hogy túl általánosak és leegyszerűsítettek, tehát sok a „kivétele”, hanem sematikusak is. Ez éppen abban nyilvánul meg, hogy az elemzés során „kivételek”-ről beszél (azaz előre felépített konstrukcióktól „eltérő jelenségekről”) és nem alternatívákról. Módszerének azonban, mindennek előtt az róható fel hibájául, hogy típusai megalkotásakor a szerző nemcsak lényeges tényezőket nem vett figyelembe, de sokszor éppen a legfontosabbakat hanyagolta el. Így mindennek előtt a gazdasági és társadalmi struktúrát, a nemzeti történeti fejlődés sajátosságait, a politikai kultúrát, a kialakult intézményrendszert vagy teljesen figyelmen kívül hagyható tényezőknél tartja, vagy csak periférikus szerepet tulaj-

²³ A választási rendszer nagy jelentőségét a fasiszmus parlamenti képviselője alakulásának vizsgálatán keresztül ábrázolja az egyes európai országokban. Az arányos képviselői választási rendszer véleménye szerint nagymértékben megkönnyítette a fasiszmus befolyásának növekedését, sőt a fasiszta pártok csak azokban az országokban jutottak parlamenti képviselőihez, ahol ez a választási rendszer volt érvényben. Így jutott nagyobb — parlamenti — szerephez a skandináv országokban, mint Franciaországban, ahol pedig tényleges befolyása kétségtelenül jóval erősebb volt. Duverger azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a fasiszta pártok kezdetben éppen mint a parlamenti rendszer tagadói léptek fel, ezért sok országban nem vagy főként nem is párt formában szerveződött a fasiszta mozgalom. A választási rendszernek valóban van hatása a pártok számára és a pártrendszert alkotó pártok természetére, de — mint Lipset írja — elsősorban nem a választási rendszer, hanem a társadalmi ellentétek intenzitásának és komplexitásának függvénye, S. Neumann (1954) szerint pedig éppen fordítva: a pártrendszer befolyásolja a választási rendszert.

donít nekik. A politikai pártok ugyanis mint a kutatás tárgyai, nézete szerint három tényező alapján ragadhatóak meg: s ez a három: a pártok struktúrája, a pártrendszerek, a választási rendszer.

Mindezen hiányosságok ellenére is Duverger munkája úttörő jelentőségű, új vizsgálati szempontokat vetett fel, terminológiáját pedig általánosan használja a szakirodalom. Ezen kívül éppen a munkájának hiányosságai kiváltotta éles kritikák terelték más irányba is a kutatásokat.

A Duverger könyv átfogó kritikájára honfitárs, *Lavau* vállalkozott *Politikai pártok és társadalmi valóság* c. könyvében. Duverger „pártatlanságának” visszahatásaként, *Lavau* az ellenkező véleletet: a szűk nemzeti keretekbe való bezárkózást állította vele szembe. Azon a helyes kritikai észrevételen túlmenően azonban, hogy a pártokat nem lehet önmagukból és a választási rendszerből magyarázni, hanem figyelembe kell venni az illető társadalom és „civilizáció” típusát és változásait, *Lavau* csak általánosságokat mond, amikor vázolja — mintegy kiegészítésként — az egyes országok történeti fejlődésének általánosan ismert sajátosságait. Ezzel szemben Duvergerrel nem lehet elvitatni az eredetiséget, típusalkotásának merészségét. Az összehasonlító vizsgálatok eredményei megcáfolták *Lavau* elméletét, mely a tipologizálás, a teoria lehetetlenségét, az összehasonlító vizsgálatok értelmetlenségét hangoztatta. Azóta a szerző is feladta korábbi álláspontját, Duverger pedig a kritikák hatására 1957-ben megjelentette *Politikai pártok és társadalmi osztályok* c. munkáját, melynek első része a mai francia politikai pártok struktúrájának, társadalmi bázisának elemzése, másik része pedig az egyes társadalmi osztályok politikai orientációját vizsgálja.

A legújabb irodalomról

Az ötven évek második felétől kezdődően, részben Duverger munkája kritikai reakciójaként, részben a nyugati pártrendszerek viszonylagos stabilizációja, a hidegháborús korszak lezárulása eredményeként, új szakasz kezdődik a politikai pártokkal foglalkozó irodalomban. Bár továbbra is általánosan elfogadott az a nézet, hogy a két politikai rendszert alapvetően az egy és a több párt léte különbözteti meg egymástól, az ellentét már nem olyan éles, mint korábban.

Ezáltal kerül a nyugati politikai szociológiai irodalom vizsgálati körébe a szocialista országok kommunista pártjainak és a harmadik világ pártjainak összevetése a nyugati pártokkal; s most az új összehasonlító módszer eredményeként, már a közös vonásokkal is foglalkoznak, s nemcsak az ellentétes jellegzetességeket hangsúlyozzák.

A politikai pártokkal foglalkozó munkák száma ugrásszerűen megnő. Újfajta megközelítéssel találkozunk, mely a politikai pártokat — jórészt a marxizmus közvetett hatására — gazdasági, társadalmi, politikai környezetükben ragadja meg. A kérdés szakirodalmának fejlődése ugyanakkor, az elvont modellalkotástól az empirikus kutatások irányába haladt, de nem rekedt meg ezen a fokon. A legújabb munkák a rendszerelméletet igyekeznek hasznosítani, a pártokat és pártrendszereket a politikai rendszer egészében helyezik el. Ez utóbbit pedig a társadalmi jelenségek összességébe illesztik. Ennek megfelelően a párt olyan részjelenség, mely egyszerre függő és független tényező, abban a politikai és társadalmi egészben, amelyben létrejön és működik, s melyhez komplex kapcsolatrendszer köti.

A összehasonlító vizsgálatok tárgya elsősorban a pártoknak ezen kapcsolatrendszerben betöltött funkciói lesznek. Míg korábban a pártok legfontosabb funkciójának a választásokon való részvételt tekintették, addig most ez a szempont háttérbe szorul, s a vizsgálatok középpontjába a rendszer stabilizálását, az egyes társadalmi rétegek integrálást segítő újabb funkciók kerülnek. Az új megközelítés a jelenkori pártok lényegének jobb megértését is lehetővé tette, valamint módot adott arra, hogy a klasszikusnak tartott nyugateurópai pártfejlődéstől eltérő jelenségeket ne mint deviációkat, hanem mint sajátos fejlődési módokat értelmezzenek. Ez a kiindulási elv azonban nemcsak előrelépést hozott a kutatások történetében. A pártok egymáshoz

hasonló funkcióiból való kiindulás azt is eredményezte, hogy egyrészt a különböző politikai pártok, másrészt az eltérő politikai rendszerek társadalmi alapjainak lényegi különbségei is összemosságtak.²⁴

A következőkben a könyvtárnyi irodalomból a számunkra a legtöbbet mondó polgári szerzők munkáiból válogatunk, illetve kíséreljük meg e munkáknak azon történeti vonatkozásait kiemelni, melyek az irodalom korábbi megállapításaihoz képest előrelépést jelentenek.

A német politikai szociológiában *Abendroth*-nak a „Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien” számára készített előadása az empirikus kutatásokat sürgeti. *Abendroth* véleménye szerint az irodalomra eddig jellemző modellalkotás nem más, mint munka-hipotézis egy, a pártokig, sőt esetleg kisebb egységekig is lenyúló konkrét munkálat-sorozat elvégzéséhez. A modellalkotás az eddigi ismeretszint felhasználásával eljutott lehetőségű csúcsára, tehát a munka-hipotézis kész, a feladat most már egy későbbi szintézis számára elengedhetetlen konkrét vizsgálat-sorozat végrehajtása.

A jelzett időszakban az Egyesült Államokban jelent meg az első olyan munka, melynek célkitűzése az egyes pártok és pártrendszereknek, azok konkrét társadalmi-politikai környezetükben történő ábrázolása volt. A *Sigmund Neumann* által szerkesztett kötet (*Modern . . .*) szerzői mindenekelőtt az eltérő gazdasági, társadalmi és politikai környezet hatását vizsgálják a különböző típusú pártokra, pártrendszerekre, bár a tanulmányokon érezhető *Duverger* hatása a szervezeti elem fontosságának hangsúlyozásában.

Angliában az újfajta megközelítéssel elsősorban nem elméleti, hanem konkrét politikai-történeti feldolgozásokban találkozhatunk. A szerzők mindenekelőtt az angliai társadalom történetével kapcsolják össze az egyes pártok s az egész pártrendszer fejlődését, sokszor kapcsolatot találva a társadalmi struktúra és a pártok szervezeti struktúrájának változásai között (*McKenzie, Roberts, Douglas*).

Donse és *Hughes* 1972-ben megjelent összefoglaló politikai szociológiai tankönyvükben, mindezek alapján már tényként állapíthatják meg: a pártokkal foglalkozó irodalom eljutott arra a szintre, hogy nem magukban tanulmányozza az egyes egységeket, pártokat, hanem viszonyrendszerükben, az adott politikai és társadalmi környezettel való kölcsönhatásban.

Összehasonlító vizsgálatok

Az újítás másik fő iránya szorosan kapcsolódik az előzőhöz. Ha nem építünk fel egy igen elvont általános modellt, akkor az egyedi, vagy legalábbis szűkebb körben általánosított elemeket viszonyítani kell egymáshoz, meg kell magyarázni eltérésüket és hasonlóságukat. Az összehasonlító módszer alkalmazásának szükségességére leginkább az ébresztette rá a pártokkal foglalkozó szociológusokat, politológusokat, történészeket, hogy nyilvánvalóvá vált, részben *Duverger* kísérlete alapján: a ténylegesen létező és létezett pártok annyira különbözőek, hogy lehetetlen egységesen tipizálni őket. Különösen a szocialista országok pártjai és a fejlődő világ államainak pártjai rendelkeztek annyi sajátos vonással, hogy már nem lehetett őket beépíteni a nyugat-európai és az egyesült államokbeli pártfejlődésen alapuló modellbe.

Az összehasonlítás egyik formája a *duvergeri* nyugat-európai fejlődési típushoz sorolt államok pártrendszereinek összevetése volt. Az összehasonlításnak ez a szintje még a lényegében azonos funkciókat betöltő vagyis hasonló társadalmi—gazdasági—politikai rendben született vagy működő politikai szervezeteket tette vizsgálat tárgyává (*Modern . . . European . . .*). Az össze-

²⁴ A politikai pártok funkció szempontú megközelítését elsődlegesen azon marxista, vagy marxista befolyás alatt álló nézetek, elméletek kérdőjelezték meg, melyek a politikai pártoknak a társadalmi réteg- és osztályérdekkel való szoros összefüggésére mutattak rá.

hasonlítás a nyugat-európai, valamint a szocialista világrendszer és a harmadik világ új államainak pártjai között kezdetben fel sem merül. Az érvelés: ezek a pártok — elsősorban a szocialista országok pártjai — annyira más funkciót töltenek be a politikai-társadalmi életben, mint a polgári parlamentarizmus hagyományos pártjai, hogy ezeket nem is lehet pártnak nevezni. A hidegháborús évek elmúltával azonban ez a nézet részben megváltozott. A harmadik világ és a szocialista országok pártjaival való foglalkozás szükségessé vált, s ennek során egyrészt a politikai párt fogalma, funkciója tágabb lett, másrészt pedig a nyugat-európai rendszerekkel való összehasonlítás most már nemcsak a különbségeket, de a hasonlóságokat is feltárta. E folyamatnak tudható be pl., hogy már nem nevezik a nyugat-európai parlamentáris többpártrendszer pártjait egyértelműen demokratikusnak, a szocialista országok kommunista pártjait pedig az irodalom adta megfogalmazásokban totalitarianusnak, hanem mindkét párttípusban fellelik mind a két vonást, s a különbségeket elsősorban nem a funkciókban, hanem azok érvényesülési módjában látják²⁵ (Political Parties . . . 1966; Apler; Modern . . .).

Mint említettük, az összehasonlító vizsgálatok egyik területe a nyugat-európai országok pártjainak és pártrendszereinek összevetése. A nyugat-európai pártrendszer sajátosságait *Hans Daalder* politikai fejlődésük eltérő voltából vezeti le s szembeszáll azzal a nézettel, amely „európai vagy kontinentális” fejlődés címszava alatt — csak az intézményes faktorokat szem előtt tartva — egymástól eltérő politikai rendszerű államokat egy sorba állít. Véleménye szerint a kiindulópont (a feudális rend) országonként eltérő volt, tehát nem lehet a későbbiekben sem hasonló fejlődést várni.²⁶ A politikai pártok elméletét az addigi irodalomhoz képest véleményünk szerint annyiban gazdagítja, hogy nem egyszerűen az eltérő gazdasági-társadalmi és politikai környezetből vezeti le az egyes országok pártjainak, pártrendszereinek sajátosságait, hanem mindenképp előtérbe hozza az eltérő társadalmi és politikai rendszer keretei között a politikai pártok függvényei illetve aktív alakítói lehetnek a politikai rendnek, s a különböző történeti szituációkban, történeti válságok idején lényeges funkcióváltáson mehetnek keresztül.

Rokkan összehasonlító vizsgálata nem terjed ki egész Nyugat-Európára, de az általa felvetett szempontok szélesebb körben alkalmazhatóak. A jelenlegi politikai — s ezen belül a pártstruktúráknak, s az ezekben kifejeződő ellentéteknek történelmi gyökereit keresi. Szerinte egy-egy ország politikai — így pártstruktúráját négy, — általa forradalomnak nevezett — esemény befolyásolja. S ez a négy esemény okozza az eltéréseket s hasonlóságokat a nyugat-európai politikai rendszerek között. 1. A reformáció és a harmincéves háború, mely vallási szempontból, s ezen keresztül bizonyos fokig társadalmi politikai berendezkedésre nézve is három részre osztotta Nyugat-Európát a teljesen protestáns Norvégiától az ellenreformációval jellemezhető Spanyolországig. 2. A nemzeti forradalmak, amelyek a korábban vallási szempontból megosztott területeken más és más ellentéteket hoztak felszínre: protestáns területeken a parasztság és az etnikai kisebbség, a városi elit és a meglévő adminisztratív és vallási bürokrácia között. Az ellenreformáció területein pedig a radikális és liberális szekularizáció és a katolikus egyház érdekeinek védői között. 3. Az ipari forradalom, amely szintén eltérő ellentéteket hozott Rokkan szerint létre a három területen. Protestáns vidékeken a város és a falu ellentétét, s vegyes vallású vidékeken a falu és a nagybirtok ellentétét, míg a katolikus vidékeken a katolikus agrárérdeknek, sokszor tömegpártok formájában való megjelenését, s az ipari érdekekkel való szembefordulását. 4. A tudományos technikai forradalom. Az előzőekkel szemben nem további széttagolásra, hanem

²⁵ Végül megemlíthetjük az összehasonlításnak azt a kísérletét, mely esettanulmány formájában egy azonos politikai rendszerben azonos időszakban működő két különböző típusú pártot hasonlít össze (Kesselman).

²⁶ Daalder az európai államokat elsősorban abból a szempontból csoportosítja, hogy a politikai unifikáció lassan, kevés feszültséggel, vagy hirtelen nagy feszültség mellett zajlott le. A másik csoportosító tényező a gazdasági fejlődés tempója és időpontja. Az egyes országok esetében a gazdasági-társadalmi, illetve a politikai fejlődés egybeeséséből, illetve diszkrpanciájából von le következtetéseket. Konkrét megállapításait itt nincs módunkban ismertetni.

homogenizálásra vezetett mindenütt a munkás (alkalmazott) és a munkaadó ellentétét helyezve előtérbe. Rokkan felosztása lehetőséget nyújt a politikai és társadalmi ellentétek egy részének feltárásához, s helyes vizsgálati szempontokat vet fel. A nagyobb területre való vonatkoztatás azonban arra kényszerítette a szerzőt, hogy olyan tényezőket emeljen ki, melyeket szélesebb földrajzi síkon lehet értelmezni, s így nem mindig a legfontosabb szempontok kerülnek a felszínre. Elképzelésének kétségtelen pozitívuma, hogy egy olyan összehasonlítható szempontrendszer alkalmazását javasolja, mely egyszerre figyeli a gazdasági, társadalmi és politikai változásokat.

Földrajzilag és politikailag is szélesebb skálára terjed ki a már említett S. Neumann által szerkesztett kötet. Itt nemcsak a nyugat-európai pártrendszerekről kapunk ismertetést, de a vizsgálat kiterjed a szocialista országokra és Japánra is. A kötet felépítése az általuk demokratikusnak ill. totalitarianusnak nevezett pártrendszerek alapvető ellentétét tükrözi, de a szerzők rámutatnak a háborút követő időszak irodalmával szemben a tőkés államok pártfejlődésének anti-demokratikus vonásaira is, valamint a „kommunista pártok demokratizálódásának” egyes jeleire. Neumann elképzelése szerint ugyan valóságos politikai párt csak ún. „versengő” rendszerekben létezik, amelyekben a politikai erők legalább két csoportba vannak szervezve. Azt a tényt, hogy a kötetben mégis szerepelnek a Szovjetunió és a szocialista országok pártjai, Neumann azzal indokolja, hogy bizonyos közös funkciók fedezhetők fel az eltérő politikai rendszerek pártjai között. Ezek közül a legfontosabbak: a politikai vezető réteg rekrutálása, minél szélesebb tömegek bevonásának szándéka a politikai döntéshozatalba, függetlenül a döntésre gyakorolt tényleges befolyásuktól.

A politikai pártok összehasonlító vizsgálatát, mind földrajzilag, mind politikailag még szélesebb szintésre helyezte La Palombara és Weiner (*The Origin . . .*). Az összehasonlítás alapjául egyrészt a pártok eltérő módon történő kialakulását, másrészt pedig a különböző eredetű, eltérő társadalmi-politikai környezetben működő pártok hasonló funkcióit tették meg. A pártok történeti kialakulásának módjáról a korábbi irodalomból három elméletet ismertetnek. Szerintük ezen három elmélet együttes alkalmazásával lehet megmagyarázni a pártok kialakulásának s eltérő fejlődésének okait.

A. *Történeti szituációs elmélet.* E szerint a pártok kialakulásában a meghatározó szerepet különböző politikai válságok okozták, s részben a válság formájától függött, hogy milyen pártrendszerek alakultak ki egy-egy országban.

A politikai válságoknak három típusát ismertetik, hangsúlyozva, hogy tiszta formában egyikkel sem találkozhatunk.

1. A legitimitás, vagy a törvényesség válsága. Az ilyen helyzetekben a hatalmon levők képtelenek arra, hogy eddigi törvényes eszközökkel fenntartsák hatalmukat, s vagy ők fordulnak a helyi klubokhoz támogatásért, vagy a hatalomra törők szerveződnek pártokká a hatalom megszerzésének érdekében.

2. Az integrációs válság. (A szerzők az integráción elsősorban a nemzeti, etnikai egység létrejöttét értik.) Ezen válságtípusnál mind az integrációt, — azaz például a nemzeti egyesülést — követelő csoportok, mind az ezekkel szembenálló erők pártokká szerveződnek.

3. A részvételi válság. Ebben a gazdasági-társadalmi viszonyok változása közben kialakult új társadalmi csoportoknak, a hatalom átvételére, vagy az abban való részesedésre való törekvései tükröződnek. Az ennek során kialakuló pártok programját, szervezetét és helyét az adott politikai rendszerben, a szerzők szerint a tradicionális vezető rétegnek, „elitnek” az eddig hatalmon levőknek a fenti törekvésekhez való viszonya határozza meg.

B. *A politikai intézményrendszerhez kötődő elmélet.* Ez elsősorban a parlamenti rendszer létrejöttével, a választójog kiterjesztésével köti össze a pártok kialakulását. La Palombara és Weiner tulajdonképpen a Duverger és Neumann nevével fémjelvezhető felfogást bírálják, mely nem kutatja ezen intézményrendszer kialakulásának okait. Álláspontjuk szerint a pártoknak a képviselői intézményeken keresztül sikerült úrrá lenniük a válságon, így a képviselői intézmények mintegy közvetítő szerepet tölthettek be.

C. *Modernizációs elmélet.* E szerint a pártok kialakulása a társadalom politikai felépítménye modernizációs követelményeinek következménye.²⁷ A politikai párt ennek a modernizációs folyamatnak előfeltétele, eszköze, de egyben a modernizáció egy bizonyos fokának eredménye is.

A pártfunkció

Az újabb irodalom egy részében az összehasonlító vizsgálatok alapjává a szervezet, program vagy ideológia helyett a politikai pártoknak különböző időszakban és eltérő gazdasági-társadalmi környezetben betöltött funkciói váltak. Mint már említettük, az újabb irodalom bevonja vizsgálódásai körébe a fejlődő országok, a szocialista országok pártjait, valamint a korábbiánál lényegesen többet foglalkoznak a polgári államokban működő kommunista pártokkal is. La Palombara és Weiner a különböző politikai rendszerű, a gazdasági és társadalmi fejlődés különböző fokán álló országok pártjainak közös funkcióiból indul ki. Ezek közül a legfontosabbak: a közvélemény szervezése és követelmények továbbítása a kormányzati centrum felé, valamint a politikai vezetőség rekrutálása. A politikai funkciók hasonlóságából azt a következtetést vonják le, hogy politikai párt akkor jön létre, amikor a politikai rendszer elér egy bizonyos komplexitást és a politikai hatalom fogalmában benne foglalják a tömegek részvételének, illetve ellenőrzésének eszméje.²⁸ Véleményük szerint mindez a társadalmi modernizáció jele, s így a politikai párt a modernség jelképe. A politikai elit is létrehozhat ugyan pártot, vagy ezt a nevet adhatja más jellegű politikai csoportosulásnak, anélkül, hogy politikai pártok működésének, fennmaradásának a feltételei adottak lennének. Ebben az esetben az ország még nem „kész” politikai pártok működésére. A pártnak nemcsak funkciója a modernizálás, de a modernizáció egy bizonyos foka szükséges a politikai párt létrejöttéhez. Ehhez nézetük szerint gazdasági téren a piacgazdálkodás kialakulása, társadalmi vonatkozásban az urbanizáció bizonyos foka, az információs és közlekedési eszközök bizonyos fejlettsége, az írni—olvasni tudás elterjedése, politikai téren pedig a központi hatalom léte, valamint az együttes cselekvés akarata és képessége szükséges. Ha vitathatók és igen tágra értelmezhetőek is a felsorolt feltételek, érdemük, hogy a főként Duverger által kizárólagosnak tartott parlamenti rendszeren belüli, institutionális csak a szavazati jog kiterjesztésével összefüggésbe hozott pártteredetet, s parlamenti rendszeren belül mozgó pártfunkciót kiterjesztették.

A harmadik világ kérdéseivel foglalkozó amerikai szociológus, *Apter* a fejlett ipari országok és az iparosodó, fejlődő országok politikai pártjainak igen eltérő funkcióinak összehasonlítására helyezi a hangsúlyt. Miután a fejlett ipari országok megszülető pártjai differenciált és kialakult intézményeket találtak, a fejlődő országokban létrejöttek pedig vagy csak ennek csíráit vagy vákuumot, ezekben az országokban a politikai pártok igen változatos funkciókat töltenek be: közigazgatási, igazságszolgáltatás, nevelési, rendfenntartási szerepük van, s ezért némiképp a XIX. század végi tömegpártok és a kommunista pártok funkcióihoz hasonlóak.

Az új pártszociológiai irodalom egyöntetűnek tekinthető abban, hogy a La Palombara — Weiner által is megfogalmazott funkciókat tartja alapvetőnek, tehát a közvélemény formálását és a kormányzat informálását a közvélemény állapotáról. A párt tehát a modern társadalmakban az egyik legfontosabb kommunikációs csatorna a társadalom és a hatalmi centrum között, valamint a politikai elit rekrutálásának legfontosabb eszköze. Igen lényeges a pártok

²⁷ Magát a modernizáció fogalmát nem teljesen tisztázzák; általánosságban használják, abban az értelemben, hogy a politikai modernizáció a gazdasági fejlődés, közlekedési viszonyok fejlődése, az iskolázottság foka stb. következménye.

²⁸ Ostrogorski óta általános szempont a tömegek részvétele, ezt kiegészítik a tömegek ellenőrzésének eszméjével.

nak — ezt elsősorban a fejlődő országok ún. nemzeti pártjaival kapcsolatban állapítják meg — a politikai és társadalmi változásokat kezdeményező és megvalósító szerepe. A modern politikai párt a társadalmi és politikai konfliktusok rendezésének intézményesített eszközévé vált. Emellett a politikai pártokat továbbra is a társadalmi és politikai integráció leglényegesebb intézményének tekintik, mint ezt már Ostrogorski is tette.

A politikai pártok funkcionális vizsgálata lényegében nem tesz különbséget az eltérő típusú pártok között, legfeljebb a különböző időszakban vagy eltérő politikai-társadalmi környezetben működő pártok között. A kialakult pártrendszert egységes egésznek tekinti, melynek elemei együttesen töltik be a jelzett funkciókat. Lavau (1969) kísérletet tesz annak bizonyítására, hogy a „rendszer ellenes pártok”, melyek célkitűzései túlmutatnak az adott társadalmi gazdasági struktúrán, szintén alkalmazkodnak az adott politikai magatartásmódhoz, s így működésükben lényegileg nem térnek el a rendszert alkotó többi politikai párttól. A funkcionális vizsgálat segítségével Lavau a politikai rendszereken belüli ellentétek, konfliktusok, valamint az integrációs törekvések egységét vizsgálja, melyek számára azt mutatják, hogy indirekt módon azon pártok is a stabilizációt erősítik, melyek szemben állnak az adott politikai rendszerrel. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy valamennyi politikai párt működése egyszerre hordoz integráló és dezintegráló momentumokat. Azonban Lavau a viszonylagos politikai stabilizáció állapotában végez statikus analízist, így az adott „rendszer ellenes” pártoknak csak azon tevékenységét veszi figyelembe, mely nem mutat túl az adott politikai és társadalmi struktúrán, s a tényleges forradalmi vonatkozásokat, mint az adott pillanatban nem annyira láthatókat, vizsgálati körén kívül hagyja.

Párt és társadalmi rétegek

Mint láttuk, a századelő irodalma a pártok integráló funkciójának általában a kritikus szemléletét tükrözte, annak negatív hatásaira hívta fel a figyelmet. A legújabb politológiai munkák viszont — a politikai rendszer stabilitását tartva szem előtt — a pártoknak szerintük pozitív társadalmi hatásaira összpontosítanak: a pártoknak a lakosság integrálását megvalósító tevékenységére. Mint Arnold Rose megállapítja, az önkéntes egyesületek ellensúlyozzák a tömeg-társadalomra jellemző vonásokat (III. fejezet). Az az álláspont, amely a pártok alapvető funkciójának egy ország lakosainak integrációját tekinti, a társadalmi osztályok, rétegek alapján szerveződő pártok problémáját igen nehezen tudja megközelíteni. A jelzett, hasonló funkciókon alapuló pártvizsgálatok végsősoron nem is tudnak érdemleges választ adni arra a kérdésre sem, hogy mi az alapvető oka egy-egy ország életében egyszerre több párt létének. A pártoknak tulajdonított lényegi funkciót egy párt, egy gépezet is el tudná látni. A több párt egyidejű létezése, s a marxista elmélet szerinti osztályalapú párt koncepció „kényszeríti” a polgári szociológusokat arra, hogy akár csak feltevésként megvizsgálják a társadalmi osztálytagozódás és a politikai párttagozódás kapcsolatát.

Az első, a polgári szociológiai irodalomban mindmáig megválaszolatlan kérdés: mi tesz egy pártot osztálypárttá? Egy osztály érdekeinek képviselője? Az, hogy milyen társadalmi csoportokhoz, osztályokhoz fordul támogatásért? — teszi fel a kérdést Sartori (1969). Álláspontja teljesen elutasító. Véleménye szerint jelenleg semmilyen társadalmi változás nem jelent változást a pártstruktúrában, a társadalmat alkotó csoportok egymáshoz viszonyított súlyának, helyzetének megváltoztatása nem hoz létre új pártokat, s nem szünteti meg a régieket. Egy-egy ország pártjai, pártstruktúrája — részben tényleges társadalmi érdekellentéteket tükrözve — valamikor kialakult. A szerző lényegileg a huszadik század huszas éveire teszi ezt az időpontot, s ez idő óta a pártstruktúrák megmerevedtek s lényegileg ellenálltak mindenféle társadalmi változásnak.²⁹

²⁹ Sartori hangsúlyozza, hogy bizonyos politikai szituációkban felborulhat a hagyományos pártstruktúra, de a politikai helyzet rendeződésével visszaáll az eredeti helyzet.

A polgári szociológusok nagy része elfogadja a pártoknak valamiféle társadalmi csoporthoz való kötődését. Sokszor eléggé leegyszerűsített, empirikus tények alapján teszik ezt: melyik pártra szavaztak inkább a szegények, mint a gazdagok, stb. Elutasítják azonban a homogén osztálypártok elméletét, elsősorban a pártok támogatóinak társadalmi összetételére hivatkozva. A marxista pártelmélet az ő interpretációjuk szerint nem azt mondja, hogy a pártokban egy-egy társadalmilag körülhatárolható csoport vagy réteg érdekei, célkitűzései tükröződnek, hanem azt, hogy a párt támogatói egyazon társadalmi osztályból kerülnek ki. Ilyen alapon utasítják el ezt az általuk marxistának nevezett álláspontot. Valóban osztálypártnak sok szerző csak a munkáspártokat, a szocialista és kommunista pártokat tartja, utalva azonban — elsősorban a szocialista pártok esetében — a mai fejlődés ennek már ellentmondó tendenciájára. Több szerző a politikai pártok fejlődésének irányát abban látja, hogy az osztálytényezők egyre kisebb szerepet játszanak. Amíg a kezdeti szakaszban a pártok elsősorban osztályalapon szerveződtek, addig a mai pártok minden társadalmi rétegből igyekeznek tagokat vagy szimpatizánsokat toborozni. Ennek magyarázatát általában abban látják, hogy egy osztály természetesen sokkal homogénebb kialakulása idején, míg a fejlődés során egyre összetettebbé válik, egyre több egymástól eltérő érdekű rétegre oszlik. Ennek következtében napjaink pártfejlődésére szerintük az jellemző, hogy a pártok többsége — a forradalmi pártok kivételével — a nemzeti integráció pártjaként tünteti fel magát (Lipset 74—76).

Kétségtelen, hogy a pártrendszeren belüli politikai erők rendszere csak közvetve tükrözi a társadalmon belüli osztályérdekek rendszerét, s a XIX. században a politikai pártok sokkal világosabban kifejezésre juttatták az osztálykülönbségeket, valamint a pártok általában törekedtek is azokat kifejezésre juttatni, míg ma igyekeznek elleplezni. Ezen kívül a mai társadalmak osztályszerkezetének változásai még nem nyertek elméleti megfogalmazást, így a XIX. századi társadalmi struktúrára épülő osztálykategóriák merev használatával tagadhatják az osztálypártok létét. Mindez magyarázatot adhat arra, hogy több szerző a heterogén társadalmi alapú pártban látja a fejlődés tendenciáját.

De nemcsak erről van szó. A szociológusok egy része a fejlődést kifejezetten ilyen irányba akarja terelni.³⁰ Ennek megfelelően a politikai pártrendszerek úgy szolgálhatják a rendszer stabilitását, ha nem kifejezetten osztályalapon szerveződnek, hanem olyan pártok alakulnak, amelyek minden társadalmi réteghez fordulnak. A rendszer fenntartásának ezt az igényét a demokratikus fejlődés útjának nevezi Parsons. Közismert, hogy a politikai pártok egyszerre a harc és a megegyezés eszközei is, a politikai rendszer szempontjából egyszerre töltenek be integráló és dezintegráló funkciót. Parsons véleménye szerint az olyan rendszer, ahol a pártviszonyok megegyeznének teljes mértékben az alapvető társadalmi megoszlással (osztályviszonyokkal) nem lenne képes demokratikus úton fejlődni a megegyezés lehetetlensége miatt. A tory munkás vagy a középosztálybeli szociáldemokrata szerinte nem az osztályséma torzulásának vagy kivételének fogható fel, mint inkább a politikai rendszer megszilárdítását célzó egyensúly szükségszerű követelményének. Azonban még az ilyen megállapítás is arra az alapvető kiindulási pontra támaszkodik, hogy a politikai pártok egyes társadalmi csoportok közötti konfliktusok kifejezői, ahogyan Lipset fogalmazta meg: a politikai pártok az „osztályharc demokratikus képviselői”. Lipset ehhez hozzáteszi, hogy ez még akkor is igaz, ha a pártok ezt nem ismerik el (230).

Daalder is hasonló álláspontra helyezkedik. Véleménye szerint ezen pártok osztály- vagy réteggellege nem csupán a célkitűzésekben, hanem a párt által képviselt, vagy a párt által tömörített társadalmi réteg magatartás formáinak tükrözésében is manifesztálódik.

A politikai pártok osztályozását senki nem végezte elsősorban osztálytényezők alapján a polgári szociológusok és történészek közül (esetleg együtt szerepel más osztályozó tényezővel

³⁰ Marxot Tocqueville-lel állítják szembe: megállapítják, hogy mindkettőjüknél a harc és a megegyezés szerepel központi kategóriaként, de amíg Marxnál az osztálytársadalmak lényege a harc, addig Tocqueville a harc és megegyezés egységében látja a társadalom fenntartó erőt. Tocqueville gondolatmenetéből a megegyezést emelik ki (pl. Parsons, Lipset).

pl. ideológia, struktúra, funkció). Lipset tekinthető talán az egyetlen általunk ismert kivételnek. Igaz, hogy nem kíván kifejezett párttipológiát adni, de a pártoknak több helyütt két csoportját különbözteti meg, leszögezve, hogy ez az egész világra vonatkoztatható általánosítás, még akkor is, ha vannak kivételek és ha a társadalmi osztály szerinti megoszlás csak az egyik, de a *leglényegesebb* strukturáló tényezője is egy adott pártrendszernek. A pártok egyik csoportja az alsóbb osztályokat, míg másik csoportja a közép- és felső osztályokat képviseli (uo.). Lipset konkrét történeti és a jelenből vett példákon keresztül vizsgálja a társadalmi rétegek és politikai kifejeződésük politikai fejlődéséből adódó sajátosságokat, melyek motiválják az alapvető meghatározottság mellett osztályrétegződés és politikai pártrendszer kapcsolatát, pártválasztás és társadalmi helyzet valamint az egyéb, pártválasztást befolyásoló tényezők viszonyát. Politikai párt és az általa képviselt társadalmi réteg kapcsolatát dinamikusan vizsgálja, az érdeklő elsősorban, hogy a társadalmi csoport helyzetében bekövetkezett változások hogyan tükröződnek politikai kifejeződésükben, illetve a politikai pártokban bekövetkezett változásokat milyen tényezők idézik elő s milyen hatást gyakorolhatnak általuk ténylegesen képviselt vagy nem képviselt társadalmi csoportokra. Azokkal szemben, akik elsősorban a ténylegesen létező meg nem felelésekre helyezik a hangsúlyt, például abban az esetben, ha a párt már nem képviseli a társadalmi csoportot, programjának nincs többé racionális alapja, vagy pedig politikai taktika, propaganda, egy-egy személyiség elvon egy csoportot az őt ténylegesen képviselő párttól, Lipset megállapítja, hogy hosszú távon létrejön a megfelelés. Lipset véleménye szerint a pártválasztást befolyásoló tényezők közül az osztályhelyzet mellett a vallás és a kulturális szint bír a legnagyobb jelentőséggel. Az egyes országok politikai fejlődése jelentős mértékben befolyásolta, hogy mennyire osztályalapon jöttek létre pártok. Egyik jelentős tényező, hogy forradalmi úton, vagy osztályharc útján kellett-e egy új osztálynak bizonyos jogokat megszerezni. További lényeges faktornak tekinti már a Parsons-szal kapcsolatban említett jelenségeket: milyen tradíciói vannak egy országon belül annak a törekvésnek, hogy egy párt minél több rétegből toborozzon tagokat (231).

A legújabb irodalom a pártok jelenkori fejlődését szinte egyöntetűen az olyan típusú pártban látja, melyet Neumann demokratikus integrációs (Neumann 1956; 403—405), Kirchheimer pedig „catch all” (184—188) pártnak nevez. Ez az a párttípus, amely programjával az összes társadalmi réteghez fordul, jellemzője tehát a dezideologizálódás. Szervezeti kereteik kiterjedtek, de ugyanakkor lazábbá is válnak, a politikai szférán kívül az egyén mindennapi életének egyes szféráit is befolyásolni kívánják, de az integrációs törekvés távolról sem olyan erős, mint pl. a fasiszta típusú pártnál. Legfőbb funkciójuk a Lipset által „collective bargaining”-nak nevezett tevékenység, mely az egyes társadalmi csoportok eltérő érdekeinek összehétközésére irányuló törekvést jelenti.

Összefoglalva a politikai pártokkal foglalkozó legújabb irodalom néhány sajátosságát, a következő új vonásokat fedezhetjük fel: a pártot igen szélesen értelmezett konkrét gazdasági—társadalmi—politikai környezetében ragadják meg, a párt fogalma kibővült, az összehasonlító vizsgálatok a fejlődő országok és a szocialista országok pártjait is bevonták a vizsgálat körébe. Megváltoztak a vizsgálati szempontok: a politikai doktrína, program, társadalmi bázis és struktúra helyett vagy ezek mellett mindenek előtt a politikai párt által betöltött funkciókat vizsgálják. Súlyt helyeznek a dinamikusabb ábrázolásmódra, következetesebben érvényesítik a történetiség elvét, bár e munkák történeti részei gyakran szenvednek abban a hibában, hogy a jelenlegi pártoknál alkalmazott vizsgálati szempontokat érvényesítik a száz évvel azelőttiek tanulmányozásánál is. A politikai pártokat azonban többnyire egy kialakult, stabilizálódott politikai és társadalmi rendszeren belül ábrázolják elsősorban mint attól *függő* tényezőt, mely többé-kevésbé jól eljártssa a rá kiosztott szerepet egy egységesnek ábrázolt mechanizmuson belül. Az empirikus kutatások eltérőben nyomulása ellenére sem világítják meg kellőképpen a modern pártok körülbelül 100 éves története során bekövetkezett változásokat, s az egyidejűleg létező pártok különféle típusai között sem tesznek megfelelő különbséget.

150 évvel ezelőtt modern értelemben vett politikai párt még sehol sem létezett, sőt 100

évvél ezelőtt is többnyire a szervezet csíráival, protopártokkal találkozhatunk. Az azóta bekövetkezett változás szembeszökő: a modern és modernizálódó társadalmakban a politikai pártok váltak a társadalom politikai szervezésének és integrálásának, politikai és társadalmi nevelésének egyik legfontosabb szervévé s egyszerűen a hatalom megszerzésének, ellenőrzésének és gyakorlásának nélkülözhetetlen eszközévé. A modern állam sajátossága: a politikai szféra kiszélesedése, a gazdasági, társadalmi, kulturális terület politikummá válása, a kormányzat és a társadalom közti közvetítő funkciót is betöltő politikai pártok funkcióinak hasonló irányú kiterjedésével kölcsönhatásban áll.

Mint említettük, ismertetésünk célja kettős volt. Egyrészt fel akartuk hívni a figyelmet arra, hogy a külföldi történeti és szociológiai irodalom a század eleje óta — s különösen a második világháborút követő évektől — milyen nagy figyelmet szentel a politikai pártok tanulmányozásának. (Vannak, akik a politikai pártokkal foglalkozó önálló tudományágról, „staziológiáról” beszélnek.)

Másik célunk az volt, hogy a magyarországi politikai pártok, pártrendszerek története tanulmányozásához bizonyos vizsgálati szempontokra felhívjuk a figyelmet, melyeket talán a konkrét kutatások során is hasznosítani lehet. Ezzel kapcsolatban a következő kérdések merülhetnek fel:

1. Mennyiben alkalmazhatók az ismertetett irodalom vizsgálati szempontjai s kategóriái a magyarországi illetve a kelet-európai pártok kutatásában?

A modern polgári pártok, pártrendszerek vizsgálatát, mint említettük, a nyugat-európai és egyesült államokbeli fejlődés alapján végezték, s a legújabb összehasonlító vizsgálatok — mivel túlnyomórészt szociológiai és nem történeti irodalomról van szó — a fejlődő országok illetve a szocialista országok kommunista pártjainak bevonásával szélesedtek ki; ily módon a kelet-európai pártfejlődés története kimaradt.

Amennyiben az ismertetett irodalomnak a pártok, pártrendszerek eredetére, szervezeti felépítésére, struktúrájára, típusaira, társadalmi összetételére vonatkozó vizsgálati szempontok a magyarországi pártfejlődés történetének tanulmányozásában — annak eltérő sajátosságai miatt — nem hasznosíthatók, milyen egyéb szempontok szerint kell a kutatásokat végezni?

2. Mennyiben lehetséges a magyarországi pártok, pártrendszerek típusainak, struktúrájának, funkcióinak egybevetése a klasszikusnak tekintett fejlődési modellel?

A kutatások eredményei választ adhatnak arra a kérdésre, hogy a magyar politikai pártok programjai, szervezeti felépítésük, politikai módszerei mennyiben gyökereztek az ország adott gazdasági—társadalmi—politikai fejlettségében, s mennyire feleltek meg a fejlődés követelményeinek. Amennyiben pedig „átvételtől” volt szó, hogyan sikerült az adaptáció ill. inadekvát volt-e a magyarországi viszonyoknak.

Természetesen az eddigi kutatások már sokat feltártak ebben a témában, ha sok is még a fehér folt. (Ennek az anyagihiány is oka.) Így a már meglévő ismeretek ebből a szempontból való rendszerezése alapján bizonyos következtetések levonása már most is lehetséges lenne. Legfontosabb feladatnak mégis az empirikus kutatások megindítását tartjuk. Véleményünk szerint a kutatásoknak mindazon tényezőkre ki kell terjedniük, amelyek egymással még utután megállapítandó komplex kölcsönhatásban együttesen jellemeznék egy politikai pártot. Tehát tartalmaznia kell az illető párt, szervezet társadalmi bázisát, tagjainak társadalmi összetételét, programjának, ideológiájának formai és tartalmi jegyeit, a célkitűzések társadalmi kötődését. Igen fontos feladat lenne az egyes pártok belső szerkezetének, mechanizmusának és működésének feltárása. A pártokon belüli hatalommegosztási struktúra, a döntéshozatal módja és a szervezeteken belüli információs csatornák hálózata sokat megmutat magának a pártnak a jellegzetességeiből, s ugyanakkor az ország politikai kultúrájának is egyik mutatója. A pártok egymáshoz való viszonya, az adott politikai és pártrendszerben betöltött helyük és szerepük szintén olyan jellegzetességek, amelyek nélkül nem lehet kielégítően elemezni és értékelni a pártok politikai tevékenységének egészét. Végül, de nem utolsósorban a nem pártformában szerveződött, de

politikai jellegű szervezetek, egyesületek, érdekképviseleti szervek vizsgálata is feltétlenül szükséges lenne a magyar politika és társadalom utolsó évszázada történetének mind teljesebb megismeréséhez.

Felhasznált irodalom

- Abendroth, W.*: Aufgaben und Methoden einer Deutschen Historischen Wahlsoziologie. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1957/3, 300—306.
- Albertini, R. v.*: Parteiorganisation und Parteibergriff in Frankreich, 1789—1940. Historische Zeitschrift, 1961. 529—600.
- Apter, D. E.*: The politics of Modernisation. Chicago. 1965.
- Aron, R.*: Démocratie et totalitarisme. Paris. 1965.
- Bailey, S. D.*: The British Party System. London. 1952.
- Beer, S. H.*: Great Britain: from Governing Elite to Organised Mass Parties (in: Modern Political . . . 9—58).
- Bergsträsser, L.*: Geschichte der politischen Parteien in Deutschland. München. 1955.
- Blondel, J.*: Voters, Parties, and Leaders. The Social Fabric of British Politics. Middlesex. 1963.
- Bulmer-Thomas*: The Party System in Great Britain. London. 1953.
- Charlot, J.*: Les partis politiques. Paris. 1971.
- Conze, W.*: Wahlsoziologie und Parteigeschichte — Neue französische Forschungen. Aus Geschichte und Politik, Festschrift für Ludwig Bergsträsser. Düsseldorf. 1954. 243—251.
- Daalder, H.*: Parties, Elites, and Political Developments in Western Europe (in Political Parties . . .) 43—79.
- Donse, R. E.—Hughes, J. A.*: Political Sociology. London —New York. 1972.
- Douglas, R.*: The History of the Liberal Party 1895—1970. London. 1971.
- Dupeux, G.*: Aspects de l'histoire sociale et politique du Loir-et-Cher 1848—1914. Paris. 1962.
- Duverger, M.*: Les partis politiques. Paris. 1951.
- Duverger, M.*: Partis politiques et classes sociales. Paris. 1957.
- Ebbighausen, R.*: Die Krise der Parteidemokratie und die Parteiensoziologie. Berlin. 1969.
- Engelmann, C. F.*: A Critique of Recent Writings on Political Parties. Journal of Politics, 1957. aug. 423—440.
- European Political Parties szerk.: *Henig, S.* Washington. 1969.
- Goguel, F.*: Géographie des élections françaises de 1870 à 1951 Paris.
- Goguel, F. — Dupeux, G.*: Sociologie électorale. Esquisse d'un bilan. Guide de Recherches. Paris. 1951.
- Gramsci, A.*: Jegyzetek Machiavelliről, a politikáról és a modern államról (in: Olasz marxista filozófusok írásaiból. Válogatta: Huszár Tibor. Bp. 1970).
- Grebing, H.*: Geschichte der Deutschen Parteien. Wiesbaden. 1962.
- Heydte, F. A. v.—Sacherl, K.*: Soziologie der Deutschen Parteien. München. 1955.
- Janda, K.*: Naissance des partis africains (in. Charlot 35).
- Kesselman, M.*: Les prises de décision au sein des partis politiques français (in: Charlot 54—58).
- Key, V. O.*: Politics, Parties, and Pressure Groups. New York. 1958 (első kiadás: 1942).
- Kirchheimer, O.*: The Transformation of Western European Party Systems (in: Political Parties. 1966. 184—188).
- La Palombara, J.—Weiner, M.*: The Impact of Parties on Political Development (in: Political Parties. 1966. 399—439).
- La Palombara, J.—Weiner, M.*: The Origin and Development of Political Parties (in: Political Parties, 1966. 3—43).
- Lavau, G.*: Partis et systèmes politiques: interactions et fonctions. Revue canadienne de science politique II. n° 1. 1969. márc 36—44.
- Lavau, G.*: Partis politiques et réalités sociales. Paris, 1953.

- Leiserson, A.*: The Place of Parties in the Study of Politics (in: Readings on Political Parties and Pressure Groups; Munger, F. és Price, D. szerk.). New York. 1964. 11—23).
- Lipset, S. M.*: Political Man: The social Basis of Politics. New York. 1963.
- Littunen, Y.—Allardt, E.*: Comparative Research on Party Systems and the Social Base of Politics. International Social Science Journal, 1964/4. 624—630.
- Lukács, G.*: Rezension der zweiten Ausgabe von Michels „Parteiensoziologie“ Archiv für die Geschichte des Sozialismus und Arbeiterbewegung. Leipzig. 1928. 309.
- McKean, D. D.*: Party and Pressure Politics. Cambridge—Massachusetts. 1949.
- McKenzie, R. T.*: British Political Parties: The Distribution of Power within the Conservative and Labour Parties. London—Toronto—New York. 1955.
- Michels, R.*: Les partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties. Paris, 1914 (eredeti kiadás: Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Leipzig. 1925. 2., bővített kiadás 1925.
- Michels, R.*: Some Reflections on the Sociological Character of Political Parties. American Political Science Review. 1927. nov. 753—772.
- Modern Political Parties szerk: *Neumann, S.* Chicago. 1956.
- Neumann, S.*: Die deutschen Parteien: Wesen und Wandel nach dem Kriege. Berlin. 1932.
- Neumann, S.*: Toward a Theory of Political Parties. World Politics. 1954. jul. 549—563.
- Neumann, S.*: Toward a Comparative Study of Political Parties (in: Modern . . . 403—405).
- Ostrogorski, M.*: La Démocratie et l'organisation des partis politiques. Paris. 1903.
- Parsons, T.*: Social Structure and Political Orientation. World Politics, Vol. 13. 1960. okt. 112—128.
- Political Parties and Political Development. szerk.: *La Palombara, J.—Weiner, M.* Princeton. 1966.
- Political Parties in modern Britain. (An organization and functional guide), szerk.: *Lees, J.D.* — *Kimber, F.* London, 1972.
- Roberts, K. G.*: Political Parties and Pressure Groups in Britain. New York. 1971.
- Rokkan, S.*: The Structuring of Mass Politics in the Smaller European Democracies: A Developmental Typology. Comparative Studies in Society and History, 1968. jan. 173—210.
- Rose, A.*: Theory and Method in the social Sciences. Minneapolis. 1954.
- Sartori, G.*: From the Sociology of Politics to Political Sociology. Politics and the social Sciences. szerk.: *Lipset, S. M.* New York. 65—100.
- Sartori, G.*: The Typologie of Party Systems — Proposals for Improvement. Mass politics, szerk.: *Allardt, E.* — *Littunen, G.* New York. 1970.
- Scarrow, M. A.*: The Function of Political Parties: A critique of the literature and the approach. The Journal of Politics, 1967. nov. 770—790.
- Siegfried, A.*: Tableau des Partis en France. Paris. 1930.
- Siegfried, A.*: Géographie électorale du Département de l'Ardèche. Paris. 1950.
- Thalheimer, A.*: Über die Soziologische Methode. Marx—Engels Archiv. II. Frankfurt. 1927. 497—508.
- Tormin, W.*: Geschichte der deutschen Parteien seit 1848. Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz. 1967.
- Weber, M.*: Állam, politika, tudomány. Bp. 1970.
- Weber, M.*: Staatssoziologie, Soziologie der rationalen Staatsanstaht und der modernen politischen Parteien und Parlamente. Berlin. 1966.
- Weingrad, A.*: Patrons, Patronage und Political Parties. Comparative Studies in Society and History, 1968. jul. 377—400.
- Wildavsky, A.*: A methodological Critique of Duverger's „Political Parties“. Journal of Politics, Vol. 21. 1959. máj. 303—318.